

DOĞUBATI

ÜÇ AYLIK DÜŞÜNCE DERGİSİ

Yerel süreli yayın.

ISSN:1303-7242 Sayı: 44

Doğu Batı Yayınları
adına sahibi

ve

Genel Yayın Yönetmeni: Taşkın Takış
Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Erhan Alpsuyu
Yayına Hazırlayan: Şermin Korkusuz
Dış İlişkiler: Harun Ak, Savaş Köse

•
Yayın Kurulu

Halil İnalçık, E. Fuat Keyman, Mehmet Ali Kılıçbay,
Etyen Mahçupyan, Şerif Mardin, Süleyman Seyfi Ögün
Doğan Özlem, Ali Yaşar Sarıbay

•
Danışma Kurulu

Cemal Bâli Akal, Tülin Bumin, Ufuk Coşkun, Nezih Erdoğan,
Cem Deveci, Ahmet İnam, Hasan Bülent Kahraman,
Yusuf Kaplan, Kurtuluş Kayalı, Nuray Mert,
İlber Ortaylı, Ömer Naci Soykan, İlhan Tekeli, Mirze Mehmet Zorbay

Doğu Batı, yılda dört sayı olmak üzere Kasım, Şubat, Mayıs ve Ağustos aylarında yayımlanır.

Doğu Batı ve yazarın ismi kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.
Dergiye gönderilen yazıların yayımlanıp yayımlanmaması
yayın kurulunun kararına bağlıdır.

Doğu Batı hakemli bir dergidir.

Reklam kabul edilmez.

Doğu Batı Yayınları
Selanik Cad. 23/8 Kızılay/ANKARA
Tel: 425 68 64 / 425 68 65
Faks: 0 (312) 425 68 64
e-mail: dogubati@dogubati.com

İstanbul Şube: Cağaloğlu Yokuşu
Feyzi Bey Han No: 43/7
Cağaloğlu/İstanbul

www.dogubati.com

Kapak Tasarım Uygulama:
Aziz Tuna

Baskı:
Cantekin Matbaacılık
1. Baskı: 6000 adet

Dağıtım: Yaysat

İÇİNDEKİLER

ETNİSİTE & ULUS-DEVLET TARTIŞMALARI

- EROL KURUBAŞ 11
Etnik Sorunlar: Ulus-Devlet ve Etnik Gruplar Arasındaki Varoluşsal İlişki
- ŞENER AKTÜRK 43
Türkiye Siyasetinde Etnik Hareketler: 1920-2007
- SEMRA SOMERSAN 75
Babil Kulesi'nde Etnilerden Ulus-Devletlere
- HÜSEYİN KALAYCI 91
Etnisite ve Ulus Karşılaştırması
- DAVUT ATEŞ 115
Etnisiteden Ulusa, Ulustan Etnisiteye (?): Kültürel, Siyasi ve İktisadi Çerçeveler
- SİBEL YARDIMCI & ŞÜKRÜ ASLAN 131
1930'ların Biyopolitik Paradigması: Dil, Etnisite, İskân ve Ulusun İnşası
- ### İSRAİL
- İLKER AYTÜRK 153
"Yahudi Kimdir?" Tartışmasının Işığında İsrail'de Din ve Etnik Kimlik

İRLANDA

- GÜLDEN HATİPOĞLU 173
İrlanda: Edebiyat Politikaları ve Kimlik Retoriği

AZERBAYCAN-ERMENİSTAN

- AYÇA ERGUN 195
Güney Kafkasya'da Etnik Kimlik ve Çatışma: Azerbaycan ve Ermenistan Ulusal Kimliklerinde Karabağ Sorunu

ETNİSİTE VE ŞİDDET

- ROGERS BRUBAKER & DAVID D. LAITIN 211
Etnik ve Milliyetçi Şiddet
- BAHAR GÜRSEL 239
Yargıç Lynch'in Mirası: Amerikan Tarihinde Kolektif Şiddet

ÖTEKİLER

- FIRAT MOLLAER 251
Görünmez Ötekiler
Çingeneler Örneği ve Ötekiliğin Dayanılmaz Hali

TÜRKİYE SİYASETİNDE ETNİK HAREKETLER: 1920-2007

Şener Aktürk*

İSLÂM MİLLETİNDEN TÜRK MİLLETİNE: TEK-DİNLİ VE ÇOK-ETNİLİ BİR MİLLET TASAVVURU

Etnisite, öznel bir kan-soy-akrabalık algısı temelinde tanımlanan toplumsal kategoridir.¹ Önemli olan bu kan-soy-akrabalık bağlarının gerçek olup olmamasından ziyade kişilerin kendilerinin veya başkalarının belli bir etnik kategoriye mensup olduklarına ilişkin inançlarıdır. Türkiye siyasetinde etnik hareketlerin incelenmesinde de önemli olan, antropolojik veya başka bir ‘bilimsel’ bakış açısıyla ‘nesnel’ olarak tanımlanan etnik kategoriler değil, devletin ve/veya siyasal hareketlerin öznel kan-soy-akrabalık bağları üzerinden kurguladıkları etnik kategorilerdir.

Bu bağlamda, örneğin, dinî bir inanç olmanın ötesinde ortak bir soy-akrabalık bağına da atıf yapan Alevilik hem dinsel/mezhepsel bir kategori, hem etnik bir kategoridir.² Bunun gibi, Arap, Arnavut, Boşnak, Çerkez, Çingene, Kürt, Laz, Türkmen ve benzeri kategoriler de etnik birer

---

* Şener Aktürk, Kaliforniya Üniversitesi, Berkeley, Siyaset Bilimi Bölümü.

¹ Max Weber, “The Origins of Ethnic Groups”, *Ethnicity*, John Hutchinson ve Anthony Smith (der.), New York, Oxford University Press, 1996, s. 35.

² Aleviliğin ortak soy-köken algısı ve kan bağına ilişkin pratikler için, Ali Yaman, *Alevilik & Kızılbaşlık Tarihi*, İstanbul, Nokta Kitap, 2007, s. 58-59.

kategoridir çünkü bu kategorilerin mensubu olarak tanımlanan kişilerin bir çeşit kan ve soy bağıyla birbirine bağlı olduğu algısı, hem bu kategorilerin içindeki hem de dışındaki kişiler tarafından paylaşılmaktadır. Etnisiteyi ortak soy algısına bağlayan bu tanım onu teorik anlamda din, dil, mezhep, sınıf gibi diğer toplumsal kategorilerden ayırır.³

Cumhuriyet dönemine kadar dinî aidiyet hem resmî hem de gayriresmî düzlemde Türkiye coğrafyasında baskın toplumsal kategoriydi.⁴ Dinî aidiyet üzerine kurulan ve *millet sistemi* adı verilen hukuki, siyasal ve toplumsal düzen, bazen iddia edildiği gibi sınırsız bir çok-hukukluluk ve dinî cemaatler arasında eşitliği değil ama İslâm şeriatının şemsiyesi altında “kitap ehli” kabul edilen Hıristiyan ve Musevi cemaatlerine görece geniş özerkliği öngörüyordu.⁵ İstanbul’un fethiyle beraber Fatih Sultan Mehmet tarafından kurulan millet sistemi, 1923’e kadar 470 yıl gibi uzun bir süre Osmanlı toplumunda etkisini sürdürdü fakat 1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanlarıyla Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında eşitlik sağlanmaya çalışıldı, ki bu da o zamana kadar ‘hâkim millet’ konumunda olan İslâm milletinin toplumsal ve hukuki üstünlüğüne yönelen bir tehlike olarak algılandı. Millet sisteminin, Bizans İmparatorluğu’ndaki benzer düzenin bir devamı olduğu iddiasını göz önüne alırsak, bu sistemin Türkiye coğrafyasında bin yıllık geçmişi olan bir toplumsal düzen olduğu düşünülebilir.

Osmanlı İmparatorluğu’nun etkileşim içinde olduğu komşu imparatorlukların en önemlilerinden Rus İmparatorluğu’nda da dinî aidiyete dayanan benzer bir çok-hukuklu sistemin yürürlükte bulunduğunu, Rus Çarının Müslüman tebaası nezdinde İslâm şeriatının uygulayıcısı olduğunu görmekteyiz.⁶ Osmanlı devletinin bir başka çok-dinli komşusu olan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nda da, Katoliklik egemen din olduğu halde, Bosna-Hersek’in resmen ilhakını müteakip, 1912 yılında ‘İslâm Kanunu’ (*Islamgesetz*) kapsamında Müslümanların bir dinî cemaat olarak tanındıklarını biliyoruz.⁷ Kısacası, 20. yüzyılın başında dahi, Osmanlı ve

³ Etnisitenin tanımı üzerine daha ayrıntılı bir inceleme ve etnik kategorinin din, mezhep, dil, sınıf, ideoloji ve diğer eksenlerde tanımlanan toplumsal kategoriden ayrılıklarına örnekler için, Şener Aktürk, “Etnik Kategori ve Milliyetçilik: Tek-Etnili, Çok-Etnili ve Gayri-Etnik Rejimler”, *Doğu-Batı*, Sayı 37, Ağustos-Ekim 2006, s. 23-53.

⁴ Faruk Birtek, “From Affiliation to Affinity: Citizenship in the Transition from Empire to the Nation-State”, *Identities, Affiliations, and Allegiances*, Seyla Benhabib, Ian Shapiro, Danilo Petranovic (der.), New York, Cambridge University Press, 2007, s. 17-44.

⁵ M. Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek*, İstanbul, Klasik, 2004.

⁶ Robert D. Crews, *For Prophet and Tsar: Islam and Empire in Russia and Central Asia*, Cambridge, Harvard University Press, 2006.

⁷ Bu yasanın İngilizce, Almanca ve Fransızca metni için bakınız, (Çevrimiçi) <http://www.derislam.at/islam.php?name=Themen&pa=showpage&pid=6>, 8 Aralık 2007.

komşu imparatorluklarda toplumlar siyasal ve hukuksal düzlemde dinsel kategoriler temelinde düzenleniyordu.

Amerikan ve Fransız devrimleriyle dünya siyasetinde etkili olmaya başlayan lâik ulusçuluk fikri, romantik Alman düşünürlerince etnik-ulus olarak yeniden kurgulanmış, bu fikirden yola çıkarak etnisitenin siyasal ve toplumsal düzenin yapıtaşlarından birisi ve hattâ en önemlisi olduğu düşüncesi Almanya'dan dünyaya yayılmaya başlamıştı.⁸ Bu yayılışın en erken duraklarından birisi Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan topraklarıydı. Etnik ulusçuluk, dinî esaslara göre kurulmuş millet sisteminden etnik uluslar çıkarma amacını güdüyordu. Örneğin Ortodoks Hıristiyan ya da başka bir tâbirle Osmanlı'nın *Rum* (Romalı) milleti, Bulgar, Sırp, Makedon, Arnavut, Yunan gibi birçok etnik kökenden insanları içeriyordu. Rum Ortodoks milletin etnik sınıflara ayrılması, etnik milliyetçilerin önündeki en ciddi görevdi çünkü ancak etnik aidiyetin dinî aidiyete üstün gelmesiyle Balkanlar'da ve diğer Osmanlı topraklarında etnik temelli devletler kurulabilirdi.⁹ Dolayısıyla, Balkanlar'da etnik temelli devletlerin kurulması sürecine paralel olarak, Rum Ortodoks kilisesinin parçalanması ve içinden Bulgar, Sırp, Makedon kiliselerinin çıkmış olması şaşırtıcı değildir;¹⁰ fakat İslâm milleti, Ortodoks milletindeki bu parçalanmaya nazaran, 1920'lere gelindiğinde dahi görece bütünlüğünü korumaktaydı.

Arnavutluk'un bağımsızlığı ve Arap vilayetlerinin kaybı gibi travmatik deneyimlere rağmen, Osmanlı bakiyesi İslâm milleti 1. Dünya Savaşı sonunda halen tek-dinli ve çok-etnili bir toplumsal kategori olarak varlığını sürdürmekteydi.

DİN EKSENİNDE ASKERÎ SAFLAŞMALAR: MİLLÎ MÜCADELEDE MÜSLÜMANLAR HIRİSTİYANLARA KARŞI
Mondros Mütarekesi'nden sonra Anadolu'da işgale karşı başlayan direnişin, bu makalede incelenen konu açısından en ilginç yanı, olabildiğince *çok-etnili* fakat *tek-dinli* (Müslüman) oluşuydu. Birinci Mecliste gayri-

⁸ Elie Kedourie, *Nationalism*, Londra, Hutchinson & Co, 1966.

⁹ Paschalis Kitromilides, "Orthodoxy and Nationalism", *Ethnicity*, ed. John Hutchinson ve Anthony D. Smith, New York, Oxford University Press, 1996, s. 202-208.

¹⁰ Burada Osmanlı devletinden kaçarak Habsburg imparatorluğu ve İtalyan devletlerine sığınan Ortodoksların, Osmanlı'daki Rum Ortodoks milleti dairesi dışına çıkmış olma vasfıyla, 19. yüzyılda şiddetlenen etnik milliyetçi akımlara yardımcı olduğu düşünülebilir. Bakınız, Nicholas C. Pappas, "The Balkan Foreign Legions in Eighteenth-Century Italy: The *Reggimento Real Macedone*" ve Roger V. Paxton, "Identity and Consciousness: Culture and Politics among the Habsburg Serbs in Eighteenth Century", her ikisi de, Ivo Banac, John G. Ackerman, Roman Szporluk (der.), *Nation & Ideology*, New York, Columbia University Press, 1981, içinde.

müslim milletvekili olmaması, buna karşın Laz, Kürt, Zaza, Çerkez, Alevi, Azeri, Tatar ve Arnavut gibi pek çok etnik kökenden milletvekilinin, hem de etnik kökenlerini saklamaksızın, mevcut olmaları dikkat çekicidir. İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan ordularına ve yerli Rum ve Ermeni isyancılara karşı örgütlenen direniş, bir Hıristiyan-Müslüman ayrımı üzerine kuruldu ve İslâm milleti kimliğini kemikleştiren din temelli bir dost-düşman algısı yarattı.¹¹ ‘*Milli Mücadele*’ olarak adlandırılan bu dönemde, Anadolu’nun Müslüman ve Hıristiyan ahalisi arasında Carl Schmitt’in bahsettiği tarzda bir dost-düşman ayrışması yaşanmış ve daha sonra Cumhuriyet döneminde gayrimüslimlerin rolü Schmitt’in kullandığı şekliyle bir ontolojik düşman olarak tanımlanmıştır.¹² Musevi/Yahudiler, Anadolu’da bağımsız devlet kurma amaçları veya bir isyan teşebbüsleri olmadığı için Hıristiyanlara yönelik bu genel düşman algısından kısmen muaf tutulmuşlardır.

Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş süreci ve kurucu efsanesi olan *Milli Mücadele* halk desteği ve yönetici kadrosu açısından çok-etnili ve tek-dinli olmasının ötesinde, *söylemsel* düzeyde de tek-dinli (İslâmi) ve çok-etniliydi. Mücadelenin *milliliği*, etnik anlamda bir millete değil dinî anlamda İslâm milletine gönderme yapıyordu. Bunun böyle olmaması da mümkün değildi, lâkin o dönemde Anadolu ve Trakya halkı nezdinde millet kavramı dinsel bir içeriğe sahipti ve İslâm milletine karşılık geliyordu. Bu anlamda *Milli Mücadele*yi günümüz Türkçesine *İslâmi Mücadele*, *Dinî Mücadele*, hattâ kısaca *Cihat* olarak çevirmek çok da yanlış olmaz fakat *Milli Mücadele*yi etnik köken anlamında tanımlanmış bir ulusun mücadelesi olarak tanımlamak şüphesiz yanlış olur. Milli Mücadelenin yaşandığı dönemde bir İslâmi cihat olarak tanımlandığına delil olacak pek çok metin mevcuttur. Bu dönemde Mustafa Kemal’in Birinci Mecliste yaptığı konuşmalar değişik etnik kökenden insanlar arasında din (Müslüman) kardeşliğine, Halifelğin ve İslâm’ın kurtarılmasına göndermede bulunur.¹³

¹¹ Mustafa Kemal’in, Karamanlılar olarak da bilinen Orta Anadolu’nun etnik ve dinsel olarak Türk olan Hıristiyanlarını Ankara hükümetini desteklemeye ikna etmesi, bu amaçla Türk Ortodoks Kilisesi’ni kurdurması, bu durumun en önemli istisnasıdır. Bakınız, Foti Benlisoy, “Türk Milliyetçiliğinde Katedilmemiş Bir Yol: ‘Hıristiyan Türkler’”, Tanıl Bora (der.), *Milliyetçilik* içinde, İstanbul, İletişim, 2003.

¹² Carl Schmitt, *The Concept of the Political*, Chicago, University of Chicago Press, 1996. Hıristiyanların, Türkiye Cumhuriyeti resmî tarih yazımındaki olumsuz rolü için, Etienne Copeaux, *Türk Tarih Tezinden Türk-İslâm Sentezine (1931-1993)*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006.

¹³ Bu doğrultuda örnekler için, bakınız Mustafa Akyol, *Kürt Sorununu Yeniden Düşünmek*, İstanbul, Doğan Kitap, 2006.

BATI ANADOLU'DA ÇERKEZ AYAKLANMALARI VE ÇERKEZ DEVLETİ KURMA TEŞEBBÜSÜ

Milli Mücadelenin halk tabanı, lider kadrosu ve söylem düzeyinde çok- etnili fakat tek-dinli bir İslâmi cihat görünümünde oluşu, savaş sonrasında kurulacak Türkiye Cumhuriyeti'nde *millet* ve milliyetçilik kavramlarının tanımlanmasında olduğu kadar, ortaya çıkacak etnik boyutlu isyan hareketlerinin kendilerini meşrulaştırma çabalarını anlamak açısından da kilit önemdedir. İslâmi millet kavramının kristalleştiği Milli Mücadele döneminde dahi, daha sonraki etnik hareketlerin öncülü sayılabilecek ayrışma ve isyanlar yaşanmıştır. Anzavur (Çerkez), Çerkez Ethem (Çerkez), Kuvayı İnzibatiye (Çerkez), Koçgiri (Alevi-Kürt) ve Milli Aşireti (Kürt) isyanları, bu dönemde Müslüman ahali içinde yaşanan ve etnik boyutu da olan ayrışmalar arasında sayılabilir. Şark-ı Karip (Yakın Doğu) Çerkezleri Temin-i Hukuk Cemiyeti ve Kürt Teali Cemiyeti de Çerkez ve Kürt etnisitesini öne çıkararak Müslüman milletinden kopma yönünde girişimlerdir.¹⁴

Kurtuluş Savaşı sırasında Müslüman topluluklar arasında etnik boyutlu isyan ve devlet kurma teşebbüslerinin en büyüklerinden birisi de Güney Marmara'da Yunanistan mandasında bir Çerkez devleti kurulması teşebbüsüdür. Gerçi bu teşebbüs, ancak Batı Anadolu'daki pek çok Çerkez ileri gelenlerinin katılımıyla gerçekleşen birçok isyanın (Anzavur, Kuvayı İnzibatiye, Çerkez Ethem gibi) başarısızlığa uğramasından sonra uluslararası kamuoyuna yönelik bir bağımsızlık talebi olarak şekillenmiştir. 24 Kasım 1921'de, İzmir'in merkezinde bir kahvehanede buluşan, aralarında Çerkez Ethem ve Reşit kardeşlerin de bulunduğu, Adapazarı, İzmit, Karamürsel, Kandıra, Bilecik, Geyve, Bursa, Gönen, Erdek, Bandırma, Balıkesir, Hendek, Düzce, Manisa, Aydın ve Eskişehir'den gelen 21 Çerkez, İngiltere ve Yunanistan başta olmak üzere uluslararası kamuoyuna yönelik bir bildiri yayımlayarak, Anadolu'da yaşayan ve sayılarının 'en az iki milyon' olduğunu iddia ettikleri Çerkezler için Avrupa devletlerinin himayesinde bir Çerkez devleti kurulmasını talep ettiler.¹⁵ Bu taleplerini dile getirdikleri bildiride, Çerkezlerin Avrupalılar gibi beyaz ırktan ve Aryan ailesinden oldukları ve Asyalı Türklerin egemenliğinde yaşamak

¹⁴ Türk medyasında Çerkez ayrılıkçı hareketine değinen ender iki köşeyazısı için, bakınız, Attilâ İlhan, "Bu 'Oyun', O Eski 'Oyun'!", *Cumhuriyet*, 28 Mayıs 2004; ve Toktamış Ateş, "Etnik Tahrıklar", *Bugün*, 30 Haziran 2007.

¹⁵ Ryan Gingeras, "Notorious Subjects, Invisible Citizens: North Caucasian Resistance to the Turkish National Movement in Northwestern Anatolia, 1919-23", *International Journal of Middle Eastern Studies*, cilt 40, sayı 1, Ocak 2008, s. 99-100.

istememedikleri gibi etnik ve ırkçı mülâhazalar da yer alıyordu.¹⁶ Şüphesiz bu grup, Anadolu Çerkezlerinin çoğunun düşüncesini temsil etmiyordu ve Çerkezlerin çoğu Ankara hükümetinin işgale karşı direnişini destekledi.

Rum Ortodoks milletinin Yunan, Bulgar, Sırp, Makedon, Arnavut şeklinde etnik temelli ayrışmasının Müslüman milleti arasındaki en önemli ve travmatik bir benzeri Türk-Arap ayrılığı ve aynı şartlarda ve keskinlikte olmasa da Türk-Arnavut ayrılığıdır; fakat yukarıda anlatılan istisnai örneklere rağmen, Müslüman milleti içinde etnik ayrışmanın Ortodoks milleti arasında gerçekleşen ölçüde olmadığına, Milli Mücadeleye katılan ve Türkiye’de yaşayan pek çok Müslüman etnik kategorinin varlığı delil sayılır.

CUMHURİYET’İN İNŞASI DÖNEMİNDE TÜRKLÜĞÜN KAPSAMA ALANI VE GÖÇ POLİTİKASI

Milli Mücadelenin kazanılarak Cumhuriyet’in kurulmasından sonra İslâm milleti kavramı lâik bir devrim sürecine paralel olarak resmî söylemde değişime uğramadı. Bu devrimi, Skocpol’un Fransız, Sovyet ve Çin örneklerine üzerinden kavramsallaştırdığı şekliyle bir toplumsal devrim olarak değil de Trimberger’in Japonya, Türkiye, Mısır ve Peru örnekleriyle kavramsallaştırdığı şekliyle yukarıdan aşağıya bir seçkinler devrimi olarak tanımlamak daha doğru olur.¹⁷ Resmî söylemsel düzeyde değişime uğrayarak lâik, cumhuriyetçi, dil ve kültür merkezli, hattâ etnik çağrışımlarla yeniden tarif edilen bu yeni Türk milleti fikrinin halk nezdinde genel kabul gördüğünü ve lâik anlamıyla tamamen benimsendiğini varsaymak doğru olmaz. Mübadeleyle (1924) gayrimüslimlerden arındırılan Anadolu ve Trakya’da Atatürk devrimleriyle başlayan süreç Müslüman ahalinin tamamına lâik Türk kimliği atfedilmesi ve benimsetilmesi çabalarını kapsar.

Kemalizmin tanımladığı Türk kimdir? Bu yeni Türklüğün coğrafi, etnik, kültürel, dinsel, mezhepsel, kapsama alanı nedir? Her ne kadar Kemalizmin tanımladığı Türk kimliğinin vatandaşlık bağına dayanan, coğrafi bir tanım olduğu yönünde fikir bildiren araştırmacılar varsa da¹⁸ (ki

¹⁶ A.g.e., s. 100.

¹⁷ Theda Skocpol, *States and Social Revolutions: A Comparative Analysis of France, Russia, and China*, New York, Cambridge University Press, 1979; Ellen Kay Trimberger, *Revolution From Above: Military Bureaucrats and Development in Japan, Turkey, Egypt, and Peru*, New Brunswick, Transaction Books, 1978. Gerçi Skocpol’un eserinde de Almanya ve Japonya yukarıdan aşağıya devrim örnekleri olarak geçer.

¹⁸ Feroz Ahmad, *Turkey: The Quest for Identity*, Oxford, Oneworld, 2003; Türkiye’de bu görüşü savunan pek çok yayına bir örnek için, Cavit Orhan Tütengil, *Atatürk’ü Anlamak ve Tamamlamak*, ed. N. Uğurlu, İstanbul, Yenigün Haber Ajansı, 1998.

anayasada ifadesini bulan resmî devlet görüşü bu yöndedir), Kemalizmin tanımladığı şekliyle Türklüğün etnik, dilsel ve/veya dinsel önkoşulları olduğuna, hattâ ırkçı bir özü olduğuna ilişkin eleştirel görüşler belirten birçok araştırmacı da vardır.¹⁹ Hattâ ikinci –eleştirel– görüş, hem Türkiye’de hem de uluslararası akademik literatürde hâkim görüş durumundadır fakat her iki görüşün de eksiklikleri ve hasıraltı ettiği unsurlar vardır. Türk kimliğinin coğrafi bir aidiyet (*Türkiye’de yaşayanlar*) ve anayasal bir vatandaşlık bağı üzerinden tanımlandığını iddia eden resmî görüş ve onun paralelindeki sosyal bilimcilerin tezleri, resmî tezlere eleştirel yaklaşanların ayrıntılı bir şekilde belgelediği üzere, Varlık Vergisi örneğinde olduğu gibi gayrimüslimlere karşı ekonomide, siyasette, bürokratik ve askerî kadrolarda, göç ve vatandaşlık rejiminde ve daha birçok alanda uygulanan ayrımcılığı açıklamakta yetersizdir. Devlet politikalarında yansımaları görülen odur ki, Rum, Ermeni ve Yahudi cemaatlerinden ve resmen tanınmamış olan diğer gayrimüslimlerden (Süryani gibi) vatandaşların siyasî ve ekonomik seçkinler arasında, askerî ve sivil bürokraside yer almaları, hattâ gayrimüslimlerin Türkiye’ye göç etmek suretiyle vatandaş olmaları dahi istenmemiştir.²⁰

Gayrimüslimlere, özellikle Rum ve Ermenilere karşı devlet politikasında ayrımcılık olduğu sürece, Türklüğün coğrafi ve anayasal bir kavram olduğunu ifade eden resmî tezleri eleştirenlere hak vermemek mümkün değildir. Ne var ki, bazı eleştirel yazarlar gayrimüslimlere karşı göç, vatandaşlık, siyaset ve bürokraside uygulanan ayrımcılıktan yola çıkarak kavramsal anlamda büyük bir adım daha atıyor ve Türkiye’de devletin tek bir etnik kategoriye (Türk/Türkmen etnisitesi), diğer tüm etnik kategorilere ayrımcılık uygulamak pahasına, ayrıcalıklı davrandığını imâ edi-

---

¹⁹ Rıdvan Akar, *Varlık Vergisi Kanunu: Tek Parti Rejiminde Azınlık Karşıtı Politika Örneği*, İstanbul, Belge Yayınları, 1992; Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve “Türkleştirme” Politikaları*, İstanbul, İletişim, 2000; Soner Çağaptay, “Race, Assimilation, and Kemalism: Turkish Nationalism and the Minorities in the 1930s”, *Middle Eastern Studies*, C.40, No.3, 2004, s. 86-101; Howard Eissenstat, “Erken Dönem Türk Milliyetçiliğinde İrkçi Düşünce”, *Toplumsal Tarih*, No. 165, s. 46-53; Kemal Kirişçi, “Disaggregating Turkish citizenship and immigration practices”, *Middle Eastern Studies*, C. 36, No. 3, 2000, s. 1-22; Nazan Maksudyan, *Türklüğü Ölçmek: Bilimkurgusal Antropoloji ve Türk Milliyetçiliğinin İrkçi Çehresi, 1925-1939*, İstanbul, Metis, 2005; M. Çağatay Okutan, *Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004; Baskın Oran, *Türkiye’de Azınlıklar: Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İctihat, Uygulama*, İstanbul, İletişim, 2004.

²⁰ Nazi Almanya’sından kaçan Yahudi bilim adamları grubunun Atatürk’ün girişimiyle Türkiye’ye kabul edilmeleri ve Türkiye’de üniversitelerin kurulmasında kilit rol oynamaları bu durumun istisnasını teşkil eder. Bakınız, Arnold Reisman, *Turkey’s Modernization: Refugees from Nazism and Atatürk’s Vision*. Washington, DC: New Academia Publishing, LLC, 2006.

yorlar ki bu imâ kanımca yanlıştır ve kanıtlanamaz.²¹ Devletin gayrimüslimlere (Rum, Ermeni, Yahudi, Süryani, vs.) uyguladığına benzer bir ayrımcılık Müslüman etnik kategorileri için (Arnavut, Boşnak, Kürt, Laz, Zaza, vs.) uygulanmadığı gibi, bu etnik kategorilere mensup kimselerin, kendileri deklare etmedikleri sürece, etnik kökenlerinin devlet tarafından kayıt altında tutulması da söz konusu değildir. Bu durumun aynı anda hem nedeni hem de sonucu olabilecek en önemli göstergelerden biri de Türkiye’de nüfus cüzdanlarında ve diğer resmî kayıtlarda etnik kökenin yer almamasıdır. Oysa etnik Türklerin ayrıcalıklı, gayri-Türklerin de ayrımcılığa maruz olabilmesi için en başta gereken, vatandaşların etnik kökenlerinin devlet ve resmî makamlarca belirlenip kayıt altına alınması olurdu.²²

Türkiye Cumhuriyeti en başından beri Türklüğün, Türkiye’de yaşayan Müslüman halkla beraber Balkanlar’dan ve Kafkaslar’dan göç edecek diğer Müslüman topluluklara da verilebilecek bir pâyeye olduğunu hissettirmiştir. Bu eğilimin en bariz göstergesi, her ülkede olduğu gibi Türkiye’de de ‘Biz Kimiz?’ ve ‘Kim Türk Olabilir?’ sorularının yanıtına işaret eden göçmenlik ve vatandaşlık politikalarıdır. En başta, Büyük Mübadele’nin (1924) etnisite veya dil temelinde değil de dinî inanç temelinde yapılmış olması çok mânidardır. Bu bağlamda, öz Türk ‘ırkıdan’ olduklarına şüphe duyulmayan, Türkçe konuşan, ibadetlerini dahi Türkçe yapan Karaman Türkleri Hıristiyan oldukları için Yunanistan’a gönderilmiş, buna mukabil Türkçe bile bilmeyen Müslümanlar Yunanistan’dan Türkiye’ye getirilmişlerdir.²³ Türklüğün tanımlanmasında ve sınırlarının çizilmesinde İslâm dininin, Türk etnisitesinden ve hattâ Türkçeden daha önemli olduğuna işaret eden Mübadele örneğinin sonrasında Türkiye’nin izlediği göç ve vatandaşlık politikası da aynı yöndedir: Başta Balkanlar olmak üzere

²¹ Türkiye Cumhuriyeti Türk etnisitesine ayrıcalıklar tanıyor mu/pozitif ayrımcılık uyguluyor mu, diye sorulduğunda, eleştirel yazarlar da dahil olmak üzere hemen hemen tüm gözlemciler Türk/Türkmen etnisitesinin böyle bir ayrıcalığı olmadığı konusunda hemfikirdirler. Toktamış Ateş (18.12.2007, İstanbul), Murat Belge (19.12.2007, İstanbul) ve Baskın Oran’la (26.12.2007, Ankara) görüşme.

²² Etnik kökenin devlet tarafından kayıt altına alındığı örnekler pek çoktur. Böylesi bir kayıt devletin kurucu veya hâkim etnik unsuruna ayrıcalıkların tahsisi için olabileceği gibi (İsrail’de Yahudiler, Güney Afrika’da Avrupa kökenliler gibi), sosyo-ekonomik olarak geri kalmış etnik gruplara pozitif ayrımcılık uygulama saikiyle de yapılabilir (ABD’de günümüzde ya da geçmişte SSCB’de olduğu gibi). Geoffrey C. Bowker ve Susan Leigh Star, *Sorting Things Out: Classification and Its Consequences*, Cambridge, MIT Press, 2000; Anthony W. Marx, *Making Race and Nation: A Comparison of South Africa, the United States, and Brazil*, New York, Cambridge University Press, 1998; Terry Martin, *The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923-1939*, Ithaca, Cornell University Press, 2001.

²³ Foti Benlisoy, “Türk Milliyetçiliğinde Katedilmemiş Bir Yol: ‘Hıristiyan Türkler’”, *Milliyetçilik*, ed. Tanıl Bora, İstanbul, İletişim, 2003, s. 927-933.

birçok bölgeden etnik olarak Türk olmayan unsurların (Arnavut, Boşnak, Pomak, Tatar, vs.) Türkiye'ye göçü ve vatandaşlığı istikrarlı bir şekilde devam etmiş ve hattâ teşvik edilmiş, buna karşılık, örneğin, Türk etnisitesinin kökü ve atayurdu olarak kabul edilen Orta Asya'dan gelen göçmenler Türkiye'ye tüm göçlerin % 2'sini geçmemiş ve buralardan göçün teşviki için bir çabaya girişilmemiştir.²⁴ Hangi etnik kökenden olursa olsun, hem göçmen olarak gelen (Arnavut, Boşnak, Pomak, vs.) hem de Türkiye'de yerleşik olan (Arap, Kürt, Laz, Zaza) vatandaşlardan İstanbul Türkçesi konuşmaları ve Türk diliyle tanımlanan bir Türk kültürüne asimile olmaları beklenmiştir. Gayrimüslim etnik gruplar (Rum, Ermeni, Yahudi, Süryani, vs.) içinse, Müslüman etnisitelerin aksine, ne kadar asimile olurlarsa olsunlar, Türklük kapısı kapalı tutulmuş görünüyor.

TÜRKLÜĞÜN SINIRLARI İRAN VE ARAP ÜLKELERİYLE ÇİZİLİYOR: 1918'İN GÖLGESİNDE SINIRLAR

Eğer pek çok Müslüman etnisite için asimilasyon yoluyla Türklük kapısı açık bırakılıyorsa, bu konuda hiçbir sınır çizilmemiş midir ya da bu sınır nasıl çizilmiştir? Dünyanın bütün Müslüman etnisiteleri potansiyel Türkler olarak görülmüş ve Türkiye'ye muhaceretleri teşvik edilmiş midir? Bu sorunun cevabı elbette "hayır"dır. Göç siyasetinden anlaşıldığı kadarıyla İran ve Arap ülkelerinden göç teşvik edilmemiş, hattâ yine etnik olarak Türk ve dil olarak Türkçe konuşan Azerilerin, belki de Şii olmaları sebebiyle, göçmenliği ve dolayısıyla vatandaşlığı teşvik edilmemiştir.²⁵

Arap, Fars ve Azerilerin, Müslüman oldukları halde, Türklük tanımının dışında tutulması, tüm Müslümanların potansiyel Türk olarak görülmedikleri, Türkiye'nin güney ve doğu sınırlarında, batı ve kuzeyde çizilmeyen bir sınırın çizildiğini gösteriyor. Burada coğrafi bir tahayyülden ziyade İran ve Arap ülkelerinden gelecek Müslüman göçmenlerin, Balkanlar'dan ve Sovyet Rusya'dan gelenlerin aksine, Türkiye'ye sâdik olmayabilecekleri şeklinde bir askerî/güvenlik kaygısı rol oynamış olabilir. Bunun gibi, Arap ve Fars dilinin Türkiye'ye sınırdaş bir etki alanında egemen ve yaygın olduğu, bu nedenle bu bölgelerden göç edecek Müslümanların, Balkanlar'dan ve Sovyet Rusya'dan gelenlerin aksine, Türk dili ve kültürüne asimile edilemeyeceği kaygısı da rol oynamış olabilir. Tartışmasız söylenebilecek olan tek şey doğu ve güney komşulara yöne-

²⁴ Kirişçi, "Disaggregating Turkish citizenship and immigration practices"; ve Erol Ülker, "Assimilation of the Muslim communities in the first decade of the Turkish Republic (1923-1934)", *European Journal of Turkish Studies*, 2007, <http://www.ejts.org/document822.html>

²⁵ Kirişçi, A.g.e.

lik, görünürde ancak *coğrafi* olarak adlandırılabilir bir sınırlandırma getirilmiştir.

İran sınırının birkaç asırlık bir geçmişi olduğu düşünülürse, burada asıl şaşırtıcı olan daha yeni 1918'de çizilen Türkiye'nin Suriye ve Irak sınırlarının nasıl bu kadar tavizsiz bir şekilde bir *Türklük sınırı* olarak korunabildiğidir. Buradan yola çıkarak, Cumhuriyet'in kuruluşuyla beraber Türklüğün Balkanlara dönük yüzünün pek çok etnisiteye açık ve neredeyse Müslümanlıkla eşdeğer, doğuya ve güneye dönük yüzünün ise "Türkçe konuşan Sünni Müslüman" olarak görüldüğü söylenebilir.

TARİHSEL VE ULUSLARARASI BAĞLAMINDA ETNİSİTE REJİMLERİ VE TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Devletin etnik kategorilere ilişkin resmî siyaseti, etnik kategori ile milliyet arasında kurulan ve Türkiye özelinde Osmanlı'dan Cumhuriyet dönemine bazı süreklilikleri ve kopuşları içeren "etnisite rejimi" kavramıyla açıklanabilir. "Bir devletin, toplumda etnik kategorilerin ifade edilmesi, kullanılması ve düzenlenmesine ilişkin koyduğu kurallar bütünü etnisite rejimi olarak adlandırılabilir."²⁶ Milleti tek bir etnisiteyle özdeşleştiren devletlere tek-etnili, milleti birden çok etnisitenin birleşimi olarak gören devletlere çok-etnili ve milleti etnisiteye karşıt, etnisiteden başka bir ekseninde tanımlayan devletlere de gayri-etnik veya anti-etnik rejimler denilebilir.²⁷

Etnisite rejimlerinin biri iç siyasal tarihten, diğeri de uluslararası siyasal tarihten kaynaklanan iki önemli bağlamı olduğunu söylemek mümkündür. İç siyasal ve dış siyasal bağlamlar bazen aynı yönde baskı oluşturarak belli bir etnisite rejimine güç kazandırırken, bazen de ayrı yönde baskılar oluşturarak iç ve dış siyasal bağlamlar arasında çelişkiler ve kopukluklar yaratabilirler. Tek-etnili devlet yapılarının yükselmekte olduğu bir uluslararası sistemde çok-etnili bir rejimi sürdürmek güç olabileceği gibi çok-etnili rejimlerin revaçta olduğu bir dönemde de tek-etnili veya anti-etnik rejimler uluslararası baskıya maruz kalabilirler. Türkiye'nin anti-etnik veya gayri-etnik olarak tanımlayabileceğimiz etnisite rejimi, değişik dönemlerde uluslararası konjonktüre paralel olarak tek-etnili veya çok-etnili rejime evrilmesi doğrultusunda etkilere maruz kalmış, böylece

²⁶ A.g.e., s. 37.

²⁷ Bu tanımlar ve Avusturya, Almanya, Sovyetler Birliği ve Türkiye örneklerinde ayrıntılı bir anlatım için, Şener Aktürk, "Etnik Kategori ve Milliyetçilik: Tek-Etnili, Çok-Etnili ve Gayri-Etnik Rejimler", *Doğu-Batı*, Sayı 37, Ağustos-Ekim 2006, s. 23-53, ve Şener Aktürk, "Continuity and Change in the Regimes of Ethnicity in Austria, Germany, USSR/Russia, and Turkey: Varieties of Ethnic Regimes and Hypotheses for Change", *Nationalities Papers*, C. 35, No: 35, Mart 2007, s. 23-49.

iç siyasal ve dış siyasal bağlam arasında bazı dönemlerde ciddi kopukluklar oluşmuştur. Avrupa ve çevresinde tek-etnili rejimlerin revaçta olduğu 1930'lar ve 1940'lar ve çok-etnili rejimlerin yeni bir popülerlik kazandığı 1990'lar bu gibi dönemlere örnek olarak sayılabilir. Buna mukabil, Soğuk Savaş sistemi varolan statükoyu sağlamlaştırıcı bir uluslararası etkiyi de beraberinde getirdiği için uluslararası arenadan Türkiye'nin etnisite rejimini değiştirmesi yolunda baskılar görece azdır. Bu dönemde değişim için gelen baskıların sebebini iç siyasal bağlamda aramak daha doğru olur.

CUMHURİYETİN KURULUŞU VE TEK-PARTİLİ DÖNEMDE ALEVİ SİYASETİ, 1923-1946

Alevilerin Cumhuriyet'in siyasal ve bürokratik kadrosundan, daha sonra da yeni kurulan dinî örgütlenmelerinden dışlanmaları, Kemalist seçkinlerin bilinçli bir tercihi olarak değil de, Osmanlı siyasal geleneğinin bir devamı olarak görülmelidir. Cumhuriyet'i kuranlar, Alevilere karşı özellikle düşünülmüş bir ayrımcılığın müsebbibi olarak itham edilemezler. Ancak belki Osmanlı geleneğiyle bu alanda köklü bir kopuşu gerçekleştirmek için yeterince çaba göstermemiş oldukları söylenebilir.

Cumhuriyet'in kuruluşunda Alevilerin Mustafa Kemal Atatürk'e tam destek verdikleri, onun kişiliğinde ve gerçekleştirdiği reformlarda Osmanlı döneminde mustarip oldukları dışlanmışlıktan kurtuluşu gördükleri konusunda hemen herkes hemfikirdir. Hattâ, Birinci Mecliste bazı "Alevilerin Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa'yı (Mehdi) diye anmağa başladıkları"²⁸ gözlendiği gibi, bazılarına göre Hacı Bektaş Dergâhı postnişini Cemalettin Çelebi, Mustafa Kemal'in Mehdi olduğuna karar vermiş,²⁹ bazı ciddi araştırmacılar da Mustafa Kemal'in Bektaşî olduğu yolunda önemli işaretler olduğunu iddia etmişlerdir.³⁰ Birinci Mecliste Bektaşî Cemalettin Çelebi'nin Meclis Başkanvekili ve 6'sı Alevi-Kürt Dersim'den olmak üzere 27 Alevi milletvekili olması, Alevilere karşı hasmane bir tavır takınan yayınlarda, Cumhuriyet'in Alevilere pozitif ayrımcılık yaptığı gibi iddialara kaynak oluşturmaktadır.³¹ Kurtuluş Sava-

²⁸ Cemal Bardakçı, *Kızılbaşlık Nedir?*, İstanbul, Işık Basımevi, 1945, s. 61'den aktaran, Kelime Ata, *Alevilerin İlk Siyasal Denemesi: Türkiye Birlik Partisi (1966-1980)*, Ankara, Kelime Yayınevi, 2007, s. 31.

²⁹ Kelime Ata, *Türkiye Birlik Partisi*, s. 34.

³⁰ Baki Öz, *Kurtuluş Savaşı'nda Alevi-Bektaşiler*, İstanbul, Yenigün Haber Ajansı, 1997, s. 9-31.

³¹ Süleyman Yeşilyurt, *Ünlü Aleviler*, Ankara, Kültür Sanat Yayınları, 2007, s. 21-26. Oysa bu kaynakta verilen rakamlara göre 436 üyeli Birinci Mecliste 27 Alevi milletvekili % 6 oranına tekabül etmektedir ki bu da Alevilerin Türkiye nüfusu içindeki oranının çok altındadır. Yeşil-

şı döneminde Sivas'ın Zara ilçesi ve Dersim yöresinde Mart-Nisan 1921'de yaşanan Alevi-Kürt Koçgiri aşireti isyanının bastırılmasında kullanılan yoğun şiddetin, kurulmakta olan yeni rejimle Aleviler arasında yaşanan ilk kayda değer olumsuz olay olduğu görülmektedir.³²

1925'te tekke ve zaviyelerin kapatılması³³ ve 1937'de bastırılan Dersim isyanı³⁴ da Tek Parti döneminde devlet ve Aleviler arasında olumsuz algılamalara sebep olan olaylardı. Buna rağmen, Koçgiri ve Dersim olayları da dahil olmak üzere, yeni rejimin Tek Parti döneminde Alevilere karşı bir tavır içinde olduğu veya sistematik ayrımcılık uyguladığı gibi bir genel kanı Aleviler arasında mevcut değildir.³⁵ Buna rağmen, Tek Parti döneminde Alevi dedelerinin sakallarının zorla kesilmesinden dolayı şehirlere inememeleri, bazı nüfus memurlarının geleneksel Alevi isimleri seçmek isteyen ailelere zorla Sünni isimleri empoze etmeleri gibi, kısmen münferit, kısmen sistematik; kısmen toplum geneline uygulanan, kısmen Alevilere özel, bazı baskılar Alevileri etkilemiştir.³⁶

Türk Milleti tasavvurunda Aleviler konusunda bazı tutarsızlıklar ve genel bir muğlaklık vardır. İttihat ve Terakki'nin Baha Sait'e yaptırdığı ünlü Alevi araştırmasından³⁷ bu yana, Anadolu Aleviliğini Orta Asya'yla ilişkilendirmek suretiyle Türk milletinin özü, hattâ şehirlerdeki Arap-Fars etkisinden uzak kalmış en saf Türkler olarak görme yönünde bir eğilim etkisini Kemalist ideolojide devam ettirmiştir. Alevilik ve Türklüğü Orta Asya ve Türkçe üzerinde böylesine olumlu bir şekilde ilişkilendiren bu yaklaşımın tam karşıtı olacak örnekler hem de Tek Parti döneminde de bulunmaktadır:

“Türkiye toplumu Sünni-Hanefi'dir.” önkabulü ile ilgili devlet yetkilisi kişilerin ağızından sayısız örnekler verilebilir. Ama sadece birine

---

yurt'un ısrarla eleştirdiği durum “Samsun, Kütahya ve Antalya gibi vilayetlerden 6 milletvekili seçilirken, 1920'lerde merkez nüfusu dört bin beş yüz civarında olan Tunceli'den de 6 parlamenter(in) Meclis'te yer almış” (s. 21) olmasıdır.

³² Ali Yaman, *Alevilik & Kızılbaşlık Tarihi*, s. 130: “Ancak onları üzen gelişmeler de yaşanmadı değil. Bunlardan birisi 1921'de meydana gelen Koçgiri olaylarının bastırılmasında kullanılan yoğun şiddetti.” Ali Yıldırım, *Alevi Öğretisi*, yayın yeri yok, YOL Bilim Kültür Araştırma Dizisi, 2002, s. 159: “Koçgiri ve Dersim kıyımları Aleviler açısından yeni rejimde yaşanan ve adeta unutulmak istenilen iki büyük trajedidir.”

³³ Ali Yaman, a.g.e., s. 130.

³⁴ Ali Yıldırım, a.g.e., s. 159.

³⁵ Ali Yaman'la görüşme, Ankara, 18.10.2007; Ali Yıldırım'la görüşme, Ankara, 18.10.2007; Ali Aktaş'la görüşmeler, 18 Ekim (Ankara) ve 25 Ekim (Adapazarı) 2007.

³⁶ Ali Yaman'la görüşme, Ankara, 18 Ekim 2007. Bu görüşmede anılan bir olayı örnek olarak özetle alıntılıyorum: Bir Alevi baba, çocuğuna Bektaş ismini (Hacı Bektaş'a atfen) vermek istemiş, Sünni nüfus memuru, Aleviler için çok incitici olacağını bilerek çocuğun ismini Bekir (Alevilerin sevmediği Halife Ebubekir'e atfen) olarak kaydetmiştir.

³⁷ Baha Sait'in araştırması için, bakınız Kelime Ata, *Türkiye Birlik Partisi*, s. 36.

bakalım. 1947-1951 tarihleri arasında Diyanet İşleri Başkanlığı da yapmış olan A. Hamdi Akseki tarafından yazılan “Yavrularımıza Din Dersleri” adlı kitapta “...*Bütün Türkler itikatta Müslüman, amelde Hanefi mezhebi olarak...*” verilmiştir.³⁸

Görülen odur ki, Aleviler bir yandan Türklüğün özü kabul edilirken, bir yandan da Alevilik tanımı gereği Sünni-Hanefi kabul edilen Türklüğün dışında sayılmaktadır. Kısacası Alevilik-Türklük ilişkisi muğlaktır ve diğer etnisiteler için olduğu gibi Aleviler için de Türklük kapısı egemen devlet ideolojisine ve kültürüne asimilasyon koşuluyla açıksa da, Alevi kimliğinin vurgulandığı durumlarda kapanabilmektedir.

ÇOK-PARTİLİ DÖNEMDE ALEVİ TALEPLERİ, 1946-1980: GELENEKSEL SAĞDAN RADİKAL SOLA

Tek Parti döneminde toplum genelinde oluşan hoşnutsuzluğun yansıması Aleviler arasında da görülmüş, 1946’da yapılan ilk serbest seçimlerde Aleviler büyük çoğunlukla, bazı kaynaklara göre % 70 oranında, Demokrat Partiye (DP) oy vermişler,³⁹ ancak açık oy gizli tasnif yöntemiyle yapılan ve bir yıl erkene alınan bu baskın seçimlerde DP ancak 66 milletvekili kazanabilmiştir. Bunda tekke ve zaviyelerin kapatılmasından 1937-38 Dersim isyanının çok sert bastırılmasına kadar pek çok etken rol oynamış olabilir. Daha sonraki yıllarda DP, Alevilerin desteğini kaybetmeye başlasa da, 1950 seçimlerinde Tunceli’de DP 13.089, CHP ise 9.209 oy almış, Alevilerin yoğun olarak yaşadığı Amasya, Tokat, Erzincan, Sivas, Çorum, Yozgat ve Kahramanmaraş gibi illerde (İsmet İnönü’nün aday olduğu Malatya hariç) DP seçimleri kazanmıştır.⁴⁰ 1954 seçimlerinde Alevi oyları DP ve CHP arasında daha eşit dağılmış, Tunceli’de CHP kılıpayı farkla da olsa kazanmış fakat anılan diğer illerde DP’nin üstünlüğü değişmemiş, ancak 1957 seçimleri itibariyle Alevi kökenli vatandaşlar büyük ölçüde CHP’yi tercih etmişlerdir.⁴¹

1954 seçiminde DP listesinden Tokat milletvekili olarak Meclise giren Yusuf Ulusoy “Birinci Meclis’e giren Cemalettin Çelebi’nin ardından 34

³⁸ Ergün Yıldırım, “Din Dersi Kitapları Deneyimi”, *Türkiye’de Sivil Toplum ve Milliyetçilik*, ed. S. Yerasimos, vd., İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 612’den aktaran, Ali Yaman, “Uluslararasılaşan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri Sorunu ve Konunun Almanya Boyutuna Genel Bir Bakış”, *Kırkbudak*, Yıl 3, Sayı 11, Yaz 2007.

³⁹ Ali Aktaş’la görüşmeler, 18 Ekim (Ankara) ve 25 Ekim (Adapazarı), 2007.

⁴⁰ Burada alıntılanan tüm seçim sonuçları Türkiye Büyük Millet Meclisi web sitesinin ilgili bölümünden alınmıştır. www.tbmm.gov.tr/develop/owa/secimler.genel_secimler

⁴¹ Ali Aktaş’la görüşmeler, 18 Ekim (Ankara) ve 25 Ekim (Adapazarı), 2007.

yıllık aradan sonra Çelebiler'in milletvekili gönderebildiği ilk isimdi."⁴² 1950'de CHP Malatya milletvekili olarak TBMM'ye giren Ağuçan Ocağı Dedesi Hüseyin Doğan'ın 1951'de istifa ederek DP'ye geçmesi ve DP listesinden aday olmasıyla Aleviliğin geleneksel dinî liderleri DP'de toplanmış oldu.⁴³ 1957 seçimini ülke genelinde yine DP kazandığı halde, Tunceli ve Malatya'nın yanısıra, Çankırı, Tokat, Sivas, Erzincan, Elazığ, Kahramanmaraş ve Hatay gibi Alevilerin yoğunlukla yaşadığı illerde CHP seçimi kazanmış, Amasya'da da küçük bir farkla DP'yi izlemiştir. Bu sonuçlar, Alevilerin 1957 seçiminde gözle görülür bir farkla CHP'yi tercih ettikleri yolundaki iddiayı destekler mahiyettedir. 1946'da DP'ye yönelen oylar, 1950 ve 1954'te DP ve CHP arasında dağılmış, 1957 seçiminden itibaren CHP'de toplanmış görünüyor. Alevi oylarının bu seyri bize 1950-1960 döneminde DP ve Aleviler arasında kurulan ilişki hakkında fikir yürütme imkânı sağlıyor.

Tek Parti dönemi uygulamalarına karşı Alevi muhalefetinin, daha sonra incelenecek Kürt muhalefeti gibi, ortaya çıktığı anda DP'ye yöneldiğini ve önemli ölçüde destek verdiğini görüyoruz. Başlangıçta DP'ye yoğun yönelimin sebepleri arasında Tek Parti döneminde Hacı Bektaş Dergâhı başta olmak üzere tekke ve zaviyelerin kapatılarak Aleviliğin ocaklara dayanan kurumsal yapısına ağır bir darbe vurulması, lâiklik yolunda atılan adımların (kılık kıyafet kanunu gibi) Alevi Dedelerini de olumsuz etkilemesi, 1930 ekonomik buhranı, Koçgiri ve Dersim isyanlarının bastırılması sırasında yaşananlar, rol oynamış olabilir. Tüm bu değişik sebeplerin ortak paydası, Alevi kökenli vatandaşların inanç ve kültürlerinin de Türkiye çapında örgütlenmiş hiyerarşik, dinî ve geleneksel bir yapısı olduğu ve bu yapının devletin merkezîyetçi politikaları ve lâiklik atılımlarından zarar göreceği algısıdır. Nitekim DP geleneksel Aleviliğin hiyerarşik yapısını, Çelebiler (Ulusoylar) ve Ağuçan Ocağı (Hüseyin Doğan) örneklerinde olduğu gibi, siyasete entegre ederek aslında Tek Parti döneminde ciddi erozyona uğramış bu yapıların yeniden ihyasına katkıda bulunmuştur.⁴⁴ Alevilerin, Alevi olarak temsilinde ve taleplerini dile getir-

⁴² Kelime Ata, *Türkiye Birlik Partisi*, s. 43. Daha sonra da isimleri geçecek Ulusoylar Hacı Bektaş Veli'nin soyundan geldiğine inanılan Çelebileri oluştururlar ve kendilerine "bağlı Dedeler ve topluluklarca 'efendi' olarak da adlandırılmaktadırlar." Ali Yaman, *Alevilik & Kızılbaşlık Tarihi*, s. 116.

⁴³ Hüseyin Doğan, Cem Vakfı Başkanı Prof. Dr. İzzettin Doğan'ın babasıdır.

⁴⁴ "Millî Şef dönemini, ağır bir baskı altında geçiren, cemleri jandarma baskımına uğrayan Aleviler, çok-partili siyasal yaşamın üçüncü denemesinde DP'nin yanında yer aldı... Çünkü DP, refah ve demokrasi vaat ettiği kadar, onlara mecliste temsil olanağı da sağlıyordu. Alevi yörelerinde il ve ilçe yönetimleri ve milletvekili aday listeleri oluşturulurken denge gözetiliyor, örneğin 'Çorum'da il başkanı Sünni ise, başkan yardımcısı mutlaka Alevi' oluyordu. Bu ilde 'Her

melerinde en uygun konumda olan bu geleneksel liderlerin belki de en büyük şanssızlığı, DP'nin onları kadrosuna kattığı aynı dönemde ve çok daha fazla oranda Sünni İslâm'ın temsili iddiasında olan ve Alevilere karşı olumsuz görüşlere sahip bazı kesimlerle de yakınlaşması olmuştur. Sünni İslâm'ın devlet eliyle (örneğin imam hatiplerin açılması) yeniden toplum hayatında etkin bir hale geldiği bir dönemde Alevilerin toplumdaki genel dinî uyanıştan pay alması teorik olarak düşünülebilirse de, Sünni kurumsallaşmanın paralelinde devlet destekli bir Alevi kurumsallaşma gerçekleşmedi.

TÜRKİYE SİYASETİ, ALEVİ GÜNDEMİ VE SOSYALİZM ARASINDA 20 YIL, 1960-1980: CHP, YTP, TİP, TBP VE YENİDEN CHP DENEYİMLERİ

Aleviler için 1950'lerin en önemli sosyolojik gelişmesi köyden kente göçün ilk defa kitlesel olarak başlaması ve kentlerde yerleşmiş, eğitilmiş Alevi kitlelerin oluşmasıydı. Bir yandan Alevi hiyerarşisi gerek DP gerekse CHP yoluyla siyasetin merkezinde temsil olanağı ararken, şehirleşen Alevilerin, özellikle eğitilmiş kesimleri, geleneksel yapıları ve Dede-Baba hiyerarşisini sol bir yaklaşımla eleştirmeye başladılar. Şehirleşme, Aleviliğin sonraki 50 yılına damgasını vuracak bir toplumsal ihtiyacı da beraberinde getirdi: Cem Evi ve burada görev yapacak Alevi din adamı ihtiyacı.

1950 sonrasının en önemli olgusu olarak kentleşme ve dağdan ovaya inme, Alevilerin bir kısmı için Sünnileşmeyi beraberinde getirdi.⁴⁵ Bu da, Aleviliğin yalnızca etnik ve dinsel bir aidiyet değil, aynı zamanda bir yaşam biçimi olarak algılanabileceğini gösteriyor. Güneydoğu Anadolu'daki göçebe ve yarı-göçebe Alevi-Türkmen aşiretlerinin, aşiret yapıları ve hayat tarzları değişerek kasaba ve şehirlerde yerleşik hayata geçtiklerinde hızla Sünni inancını ve Kürtçeyi benimsemeleri,⁴⁶ Aleviliğin pek çok durumda belli bir hayat tarzını ifade ettiğini gösteren örneklerdendir.

---

seçimde Demokrat Parti listesinden iki Alevi milletvekili' seçiliyordu." Kelime Ata, *Türkiye Birlik Partisi*, s. 42.

⁴⁵ Burada Ali Aktaş'ın verdiği örnekler ilgi çekicidir. Malatya-Elazığ karayolu üzerinde Kale ilçesi yakınındaki İzo aşireti örneğinde, aşağıda (ovada) yaşayan bütün İzolar Sünnidir, dağda yaşayan bütün İzolar Alevidir. Bunun gibi, Tunceli'de yaşayan Şavakların tamamı Aleviyken Elazığ'da yaşayan Şavaklar Sünni-Hanefidir. Bu örnekler bazı Alevi grupların ovaya veya kente yerleşmeleri sürecinde Sünnileştiklerini gösteriyor (2. görüşme, Adapazarı, 25.10.2007).

⁴⁶ Bu bölge Alevileri için Sünnileşmenin Kürtleşme (Kürtçeyi benimseme) anlamına geldiğini gösteren bir çalışma için, Ahmet Taşgın, "Güneydoğu Anadolu Alevileri", 2. Uluslararası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşılık Bilgi Şöleni, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, Ankara, 17-19 Ekim 2007.

Bazı Aleviler için bir tür 'kent Aleviliği'ni kurma (Cem Evi gibi ihtiyaçlar), bazı Aleviler için Sünnileşme ve Kürtleşme gibi sonuçları olan kentleşme süreci, bazı Aleviler için de 1960'larda kentlerde yayılan sol ve sosyalist ideolojilerle tanışmaya vesile oldu. Sol ideolojilerle Aleviler arasındaki karşılıklı etkileşim, 1970'lerin sonuna gelindiğinde bazı resmî ve gayriresmî kesimler için Aleviliğin aşırı sol muhaliflikle özdeşleşmesinin sebepleri arasında sayılabilir. Bu durum TİP'te ve TBP'nin ikinci döneminde görülebilir.

1960 darbesi sonrasında darbenin lideri Cemal Gürsel'in⁴⁷ Alevilik konusunda hizmet verecek, Diyanet İşleri Teşkilatı bünyesinde bir Alevi Masası kurulması çalışmalarıyla bizzat ilgilendiğini, 1963'te bu konuda Meclise bir tasarı sunulduğunu fakat bu tasarrının sert tepkiler sonucu İnönü hükümeti tarafından geri çekildiğini görüyoruz.⁴⁸ Diyanet İşleri Başkanı (DİB) İbrahim Elmalı'nın "Alevilik sönmüştür" demesi, ardından Muğla'nın Ortaca kasabasında Alevi ve Sünni köyleri arasındaki kitlesel çatışmalar,⁴⁹ Alevilik-Sünnilik hattında din eğitimi ve diyanet örgütlenmesi üzerinden bir kırılmanın aktif olarak yaşandığını ve siyasallaştığını göstermektedir.

Bu bağlamda, Alevi kitlelerin bir Sünni şeriatı tehlikesine karşı oy vermeye başlamaları 1960 seçimleri ve sonrasına rastlar. Alevilerin, DP'nin devamı olarak ortaya çıkan ve Elmalı'yı DİB'in başında tutan AP'ye desteği % 10'un altında kalmış, büyük oranda CHP desteklenmiştir.⁵⁰ YTP'nin de Alevi ağırlıklı illerde yüksek oy oranlarını tutturarak Tunceli, Tokat ve Sivas'ta 1961 seçimlerini kazandığı görülüyor.⁵¹

Bu dönemde YTP'nin neredeyse bir 'Kürt Partisi' olarak algılandığını ve *Ehli Beyt Dergisi* kurucusu Tunceli kökenli Doğan Kılıç Şeyhhasanlı ve Abdülmelik Fırat arasında kurulan yakınlık üzerinden bir Alevi-Kürt yakınlaşmasının yaşandığını da belirtelim.⁵²

Siyasal Sünnilik ve şeriat tehlikesine karşı önce CHP'de ve CHP'nin kendini yeniden tanımlamasıyla da "ortanın solunda" konumlanış; muhalif Alevi kimliğiyle, sağda konumlanmaya başlayan Türk milliyetçiliği arasında bir kopuşu da beraberinde getirmiştir. Oysa Alevilik, yaygın göçmen Türkmen aşireti yaşam tarzıyla, Hacı Bektaş Veli yoluyla kurulan Orta Asya bağlantısıyla ve diğer birçok boyutuyla resmî Türk milli-

⁴⁷ Cemal Gürsel'in, kamusal alanda hiç ifade edilmese de, Alevi-Kürt kökenli olmasının, bu açılıma öncülük etmesinde bir etkisi olmuş olabilir.

⁴⁸ Kelime Ata, *Türkiye Birlik Partisi*, s. 47-51.

⁴⁹ A.g.e., s. 52-54.

⁵⁰ Ali Aktaş'la 2. Görüşme, 25.10.2007, Adapazarı.

⁵¹ Fakat YTP'nin Alevilere yönelik vaatlerine ve programına, eğer varsa, rastlamadım.

⁵² Kelime Ata, *Türkiye Birlik Partisi*, s. 55-58.

yetçiliğinin tarif ettiği Türklüğe en yakın unsurdur. Buna rağmen, 1960 sonrasının konjonktürü ve sol-sağ kutuplaşması, Alevileri Türk milliyetçiliğinin siyasal tezahürlerinden en fazla zarar gören toplumsal kesim haline getirdi.

1965 seçimlerinde Aleviler Türkiye İşçi Partisine (TİP) büyük oranda oy verdiler. TİP liderinin adı ('Mehmet Ali') şüphesiz bazı Alevilerde duygusal bir yakınlık yaratmış ve onun Alevi olduğuna yönelik spekülasyonlara yol açmış olabilir (ki Mehmet Ali Aybar gerçekten Alevi kökenliydi⁵³ fakat bunu siyasette veya kamusal alanda hiçbir zaman açıklamadı ve kullanmadı). Fakat TİP'e yönelimde belirleyici olan, Alevilerin sosyo-ekonomik durumu ve TİP'in ezilenler üzerine kurduğu söylemin Alevi mitolojisinin benzer öğeleriyle örtüşmesi olabilir. Şehre göç eden Aleviler yoksul gecekondü mahallelerinde birikiyorlardı. Geçmişten bugüne Türkiye'de Alevi kökenliler genel olarak Sünnilere göre daha yoksuldurlar.⁵⁴ Üçüncü bir etken de TİP'in yayın ve propaganda etkinliklerinde Alevi ve Kürt sözcüklerini kullanması, mezhep ve etnik köken temelinde ayrımcılığa son vereceklerini vaat ederek doğrudan ve açıkça Alevi kimliğine göndermede bulunmasıdır. Belki bu faktörlerin de etkisiyle, 1965 seçimlerinde TİP, Türkiye genelinde % 3 oy aldığı halde Alevilerin yoğun olarak yaşadığı Amasya'da % 5.75, Hatay'da % 4.61, Tokat'ta % 3.96, Tunceli'de % 5.84, Yozgat'ta % 5.28 oy aldı. Bazı bölgelerde Aleviler % 30'a varan oranlarda TİP'e oy vermişlerdir.⁵⁵

Sosyalist söylem içinde Aleviliğin proleterlik veya ezilmişlik kavramı yerine ikame edilmesi her ne kadar siyasal düzlemde Alevi sözcüğünü daha fazla telaffuz edilir hale getirdiyse de, devlet nezdinde geleneksel Aleviliğin kendi kurum ve yapılarıyla bir mezhep olarak tanınması şeklinde bir taleple ortaya çıkmamış, geleneksel Alevilik sosyalist ve sol çizgide doğrudan etnik-mezhepsel taleplerini ifade edememiştir.⁵⁶ Hattâ, Aleviliğin bu şekilde proleter kavramının yerel ikamesi olarak kullanılarak sosyalizm yolunda araçsallaştırılmasının geleneksel Alevi taleplerinin devlet tarafından kabulünü zorlaştırdığı ve geleneksel Alevi kimliğini tahrip ettiği de söylenebilir.⁵⁷ Sonuç olarak, Alevileri Alevi olarak değil,

⁵³ Ali Aktaş'la 2. Görüşme, 25.10.2007, Adapazarı.

⁵⁴ Reha Çamuroğlu'yla Görüşme, 29.11.2007, Ankara.

⁵⁵ Ali Aktaş'la 2. Görüşme, 25.10.2007, Adapazarı.

⁵⁶ Öte yandan, büyük çoğunluğu Sünni olan bir toplumda sosyalizmi Alevi kimliğiyle çok sıkı bir şekilde ilişkilendirmenin sosyalist akımın ülke çapında kitleselleşmesi açısından doğuracağı sorunlar da barizdir. Murat Belge'yle görüşme, 19.12.2007, İstanbul.

⁵⁷ TİP'in Aleviliğe ve Alevi sembollerine yaklaşımıyla ilgili çarpıcı bir örnek 1969 seçimine girilirken yaşandı. "TİP, 1969 yılında Pir Sultan Abdal'ı seçim meydanlarına indirdi. Anadolu'ya, Aleviliğe ait bir motif, TİP'li sanatçılar tarafından tiyatro oyunu ile güncelleştirildi. Ya-

sadece sosyalist yoldaşlar olarak gören bu anlayış, Alevilerin Alevi olmaktan kaynaklanan özel taleplerini dile getir(e)medi. Buna rağmen Alevilerin TİP'e ilgisi, bu parti Türkiye çapında hatırı sayılır bir oy aldığı sürece devam etti. TİP'in Türkiye genelinde % 2.6 oy aldığı 1969 seçimlerinde, il bazında en yüksek oyu açık farkla % 16.8 ile Tunceli'de alması, Türkiye genelinde oylarının büyük kısmını İstanbul gibi birkaç büyük şehirden alıp Anadolu şehirlerinde ülke ortalamasının çok altında kaldığı halde Amasya'da % 3.7, Hatay'da % 3.6, Malatya'da % 5.2, Sivas'ta % 3 oy alması, Alevilerin TİP'e ilgisinin 1969'da da devam ettiğinin göstergesi sayılabilir. TİP hakkındaki araştırmalarda yer alan oy tabanına ilişkin veriler, TİP'in kırsal kesimde aynı yörede ve aynı koşullarda iki köyden Sünni olanında hemen hiç destek bulamazken Alevi olanında çok yüksek oy aldığını gösteriyor.⁵⁸

1966'da Türkiye Birlik Partisi (TBP) Aleviler tarafından ve Aleviler için bir parti olarak kuruldu. Hz. Ali'yi simgeleyen bir aslanın etrafında 12 imamı simgeleyen 12 yıldızlı amblemiyle TBP kitlelere Alevi partisi olduğu mesajını verebilmek için elinden geleni yaptı. İlk genel başkanları emekli general Hasan Tahsin Berkman ve sağ kökenli Hüseyin Balan'ın dönemlerinde büyük çalkantılar geçirdi. TBP'nin, sosyalist TİP'e kaydığı görülen Alevi oylarını bölmek ve denetim altında tutmak için kur(dur)ulduğu şeklinde bir şüphe halen bazı araştırmacıları düşündürmektedir.⁵⁹ Bu şüphenin ışığında, TBP'nin, "Mezhebimiz Kemalizm, Kâbemiz Anıt-kabir"⁶⁰ sözünde veciz ifadesini bulan derecede Kemalizmin bayraktarlığını yapmış olması ilginçtir.

TİP'in Alevi sözcüğünü ve sembollerini sosyalizm yolunda araçsallaştırarak da olsa ülke gündemine getirdiği bir siyasal ortamda TBP bir adım ileri giderek Alevilerin otantik temsilini, geleneksel Aleviliğin dinsel hiyerarşisini kadrolarına alıp TBMM'ye taşıyarak gerçekleştirmeyi amaç-

---

zar Erol Toy'un oyunlaştırdığı Pir Sultan Abdal adlı tiyatro oyunu, hararetle geçen seçim kampanyası boyunca Türkiye'yi dolaştı... Pir Sultan'ın direnişçi ruhunun, sosyal adaletsizliğin ve sömürünün yoğun olduğu Doğu'da halkı galeyana getirmesinden korkuluyordu. Bu kaygıdan dolayı Pir Sultan Abdal oyunu, Tunceli'de yasaklandı. Yasaklamayla başlayan olaylar nedeniyle bir kişi öldü ve 8 kişi yaralandı..." Kelime Ata, *Türkiye Birlik Partisi (1966-1980)*, s. 162.

⁵⁸ TİP konusundaki belki de en kapsamlı monograf olan Artun Ünsal'ın kitabı Partinin Aleviler arasındaki desteğini Ankara'nın birbirine 2 km uzaklıktaki iki köyü, Mahmatlı (Sünni) ve Mahmatlıbahçe (Alevi) örnekleriyle açıklıyor. TİP Mahmatlı'da 1965 ve 1969 seçimlerinde sırasıyla hiç oy almazken ve 6 oy (% 4) alırken, Alevi köyü Mahmatlıbahçe'de sırasıyla 40 (% 48) ve 19 (% 22) oy almıştır. Artun Ünsal, *Türkiye İşçi Partisi (1961-1971)*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002, s. 461.

⁵⁹ Kelime Ata, *Türkiye Birlik Partisi (1966-1980)*.

⁶⁰ Abdi İpekçi, *Liderler Diyor ki...*, İstanbul, Ant Yayınları, 1969, s. 99'dan aktaran, Kelime Ata, A.g.e., s. 85.

ladı ve bu amacını 1969 seçiminde kısmen gerçekleştirdi. Aleviler tarafından 'Efendiler' olarak anılan Ulusoy ailesinin üç ferdi Amasya, Tokat ve Çorum'dan liste başı olarak girdikleri seçimde milletvekili oldular; Malatya Ağuçanlı Doğan ailesinin fertlerine ise Adıyaman ve Maraş'ta liste başı, Malatya'da da beşinci sıra milletvekili adaylığı verildiği halde TBP, Malatya'da birinci sırada aday gösterilen Sami İlhan dışında bu illerde milletvekili kazanamadı. 29 ilde seçime girdiği 1969'da, ülke genelinde % 2.8 oy alan TBP, Amasya'da % 23.6, Çorum'da % 16.9, Erzinca'da % 13.1, Malatya'da % 11.7, Sivas'ta % 16.7, Tokat'ta % 17.7, Maraş'ta % 6.2, Yozgat'ta % 5 ve Tunceli'de % 6.9 oy aldı. Tunceli'den alınan düşük oy, kendini "Türk milliyetçisi ve Kemalist" olarak tanımlayan TBP'nin bu Kürt-Alevi yörede yankı bulamaması olarak yorumlanmaktadır.⁶¹

TBP aldığı oylar bir bakıma Türkiye'nin Alevi coğrafyasını ortaya çıkarmıştı. Mustafa Kemal Atatürk'ün "Tokat ve çevresinin İslâm nüfusunun % 80'i, Amasya çevresinin de önemli bir bölümü Alevi mezhepli ve Kırşehir'de Baba Efendi hazretlerine çok bağlıdırlar..." diye başlayan 26.06.1919 tarihli telgrafından⁶² yarım yüzyıl sonra TBP bir Alevi partisi olarak en çok oyu Amasya, Tokat, Sivas, Çorum ve çevresindeki Orta Anadolu illerinden alabilmiş ve 50 yıl önce olduğu gibi 1969'da da bu oylar Nevşehir'deki⁶³ (Hacı Bektaş Dergâhı) "Efendi hazretleri" (Çelebiler) soyundan gelenler (Ulusoylar) tarafından toplanmıştır. Ne var ki şehirleşme ve dinî-mezhepsel hiyerarşiye başkaldırıları sonucu hem Alevilerin Orta Anadolu'daki ağırlığı hem de Aleviler üzerinde Çelebilerin otoritesi zaman içinde hızla azalacaktır.

1969 seçimlerinde 8 milletvekili çıkaran TBP, seçim öncesi abartılı beklentilerinin (AP ve CHP'den sonra 3. parti olma gibi) çok altında kalmış, bu da Partiden büyük huzursuzluklara sebep olmuştur. Partiye ve Türkiye'deki Alevi siyasal hareketine en büyük darbeyi 15 Mart 1970'te 5 TBP milletvekillinin (Ali Naki-Kazım-Yusuf Ulusoy, Hüseyin Balan ve Hüseyin Çınar) Demirel hükümetine kabul oyu vermelerinin ardından bu milletvekillerinin TBP'den ihracı, 'yol düşkünü' ilân edilmeleri ve sol kesimden çok sert eleştirilere maruz kalmaları vurdu.⁶⁴ Bu 5 milletvekillinin Partiden çıkarılmasıyla TBP'nin hem geleneksel Alevi hiyerarşisiyle bağı bir daha tamir edilemez biçimde koptu hem de Parti TBMM'de 3

⁶¹ Kelime Ata, A.g.e.

⁶² Ali Yaman, *Alevilik & Kızılbaşlık Tarihi*, s. 127.

⁶³ Kırşehir'e bağlı Hacıbektaş ilçesi, 24.07.1954 tarihinde il olan Nevşehir'e bağlanmıştır.

⁶⁴ Kelime Ata, *Türkiye Birlik Partisi (1966-1980)*, s. 200-211; Abidin Özgünay ve diğerleri, *Beş Yol Düşkünü*, İstanbul, Tipo Neşriyat ve Basımevi, aktaran Ata, s. 212.

milletvekiliyle marjinal bir parti haline gelerek gitgide sola kaydı. TBP 1969'daki oy oranını bir daha yakalayamadı ve Sivas milletvekili Mustafa Timisi liderliğinde bir tek-adam partisine dönüştü. 1973 seçimlerinde Türkiye genelinde % 1.1 oy aldı ve yalnızca % 10.8 oy aldığı Sivas'tan Timisi milletvekili seçilebildi. TBP, Tokat'ta % 7, Amasya'da % 5.1, İçel'de % 3.4, Erzincan'da % 2.9 ve Çorum'da % 2.2 oy alabildi. 1977 seçimlerinde Türkiye genelinde % 0.4 oy alan parti tamamen silindi ve en yüksek destek bulduğu Sivas'ta bile ancak % 3.6 oy alabildi. Komünizme karşı, Türk milliyetçisi ve Kemalist bir parti olarak kurulan TBP 1970'lerin sonuna gelindiğinde sosyalizme açılmış ve üstelik komünizme karşı olduğu ibaresinden de vazgeçmişti. Değişik aşırı sol ve sosyalist fraksiyonların ilgi gösterdiği partinin bu durumu şüphesiz Aleviliğin aşırı sol ve hattâ yasadışı ve silahlı sol hareketlerle ilişkilendirilerek devlet ve toplum nezdinde tanınmasını iyice zorlaştırmıştı.

TİP ve TBP'den umudunu kesen kitleler 1973 seçimiyle beraber % 90'a varan oranlarda Bülent Ecevit liderliğindeki CHP'yi desteklediler.⁶⁵ Fakat 1978-80 döneminde başta Kahramanmaraş ve Çorum'da olmak üzere yaşanan Alevi katliamları karşısında Ecevit hükümetinin yetersiz kalması Alevi seçimde büyük hayal kırıklığı yarattı.⁶⁶

GELENEKSEL VE KÜLTÜREL TALEPLERE DÖNÜŞ, 1980-2007: SHP, DSP VE CHP

1980 sonrası dönemde artık Orta Anadolu merkezli bir Alevi yerleşiminden bahsetmek ve belli illerdeki siyasal tercihler üzerinden tahminler yürütmek imkânsız hale gelmiştir çünkü Aleviler kitlesel halde Orta Anadolu'dan İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyükşehirlere göç etmişlerdir. Bir araştırmaya göre bugün Alevilerin üçte biri İstanbul'da yaşamaktadır. Bir başka yerel gösterge İstanbul'da yaşayan Sivas kökenlilerin oranının Sivas'ın nüfusundan daha fazla oluşudur. Her ne kadar nüfus sayımlarında etnik veya mezhepsel bir tasnife gidilmese de, Alevilerin bugün Tunceli dışında hiçbir ilde çoğunluğu teşkil etmediği söylenebilir. Atatürk'ün telgrafında Alevi yöreleri olarak adı geçen ve TBP'nin 1969 seçimlerinde en yüksek oyu aldığı Amasya ve Tokat'ta veya Sivas'ta, Alevilerin 1980 sonrasında % 90'a varan oranda yöneldiği belirlenen SHP-DSP-CHP çizgisi toplamının hiçbir zaman % 50 oy alamaması, hattâ bu orana yaklaşmaması, bu illerde dahi Alevilerin çoğunluğu teşkil etmediğine delil

⁶⁵ Ali Aktaş'la 2. Görüşme, Adapazarı, 25 Ekim 2007.

⁶⁶ Hattâ bir kaynağa göre, Ecevit CHP'nin Alevi milletvekillerinden Nurettin Kansu'yla Çorum olayları üzerine tartışarak, Alevileri kastederek *sizinkiler* de silahlandı, demiştir. Nurettin Kansu'dan aktaran, Kelime Ata, *Türkiye Birlik Partisi (1966-1980)*, s. 297.

olarak gösterilebilir. 1980 darbesiyle kabul edilen 1982 Anayasası zorunlu din dersini getirdi ve Sünni İslâm içeriği olan bu zorunlu din dersine karşı Aleviler ya bu dersin kaldırılması ya da içeriğinin Alevileri de kapsayacak şekilde genişletilmesi talebini ortaya koydular. Cem Evlerine ibadethane statüsü verilmesi ve DİB'in yapısının değiştirilmesine ilişkin talepler ise güncelliğini korumaya devam etti.

1980 sonrasındaki seçimlerde CHP'nin devamı olarak algılanan SHP (1980-95), DSP (1999) ve CHP (2002, 2007)'ye % 90'a varan oranlarda destek verildi.⁶⁷ Bu dönemi ana hatlarıyla özetlemek gerekirse, Alevilerin 1970'lerde gitgide silahlı ve yasadışı sol örgütlerle özdeşleştirilmeleri yönündeki siyasal ve toplumsal algı yavaş yavaş ortadan kalktı ve Alevilik yalnızca güvenlik merkezli bir Soğuk Savaş çerçevesinde "tehdit unsuru" olarak tartışılır olmaktan çıktı. Bu da Alevilerin kültürel ve geleneksel taleplerinin öne çıkmasına ve gitgide siyasal ve sivil zeminlerde kabul edilir hale gelmelerine yardımcı oldu. Elbette bu yolda çok önemli bir adım da Alevi kökenli vatandaşların 1980 sonrası SHP'nin örgütlenmesinde çok yoğun rol almaları ve siyasal seçkinler içinde ilk defa kayda değer bir görünürlük elde etmeleri olmuştur. 1991 seçimleri sonrasında kurulan DYP-SHP koalisyonunda ilk defa Seyfi Oktay, Mehmet Moğultay ve Azimet Köylüoğlu gibi Alevi kimliklerini saklamayan siyasetçilerin bakan seviyesinde görevler alması bunun niteliksel bir göstergesidir.

Ne var ki, Alevi kökenlilerin geçmişe göre en yüksek oranda siyasal seçkinler arasında temsil edildikleri bu dönemde de, Cem Evi-Diyanet İşleri-Din Dersi olarak beliren üç önemli Alevi talebi konusunda, paradoksal bir şekilde, herhangi bir reform yapılmadı. Burada yine Alevilerin halen büyük oranda tek bir partiyle özdeşleştirilmesi ve dolayısıyla bu konuda yapılacak herhangi bir reformun sadece SHP'ye puan kazandıracığı şeklindeki düşünce de koalisyonun büyük ortağı DYP'nin Aleviliğe yönelik bir resmî açılıma soğuk bakmasına sebep olmuş olabilir. Bu arada, aynı DYP'nin Yıldırım Aktuna aracılığıyla Alevi kitlelerle iletişime geçip destek sağlama arayışında olduğunu görüyoruz.⁶⁸ Sivas (1993), Karacaahmet Cem Evi (1994), Güner Ümit (1995) ve Gazi Mahallesi (1995) olayları, 1990'ların ilk yarısında Alevi kimliğini yeniden sol bir çerçevede siyasallaştırdı.⁶⁹ Özellikle Sivas ve Karacaahmet Cem Evi olaylarının

⁶⁷ Ali Aktaş'la 2. Görüşme; ve Ali Yıldırım, "Çok-Partili Dönemden Günümüze Alevilerin Siyasal Yönelimleri (Sivas/Eskişehir/Tokat Alevileri Bazında)", 2. Uluslararası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşilik Bilgi Şöleni, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, Ankara, 17-19 Ekim 2007.

⁶⁸ Ali Aktaş'la 2. Görüşme, 25.10.2007, Adapazarı.

⁶⁹ Bu dört olay için, bakınız, Ali Yaman, *Alevilik & Kızılbaşlık Tarihi*, s. 133-140.

mümessili olarak görülen siyasal İslâmcı kadroların kısa süren hükümetinin 28 Şubat süreci olarak anılan dönemde tasfiyesi üzerine siyasal İslâmcıların bir kısmının Alevilere özel ve olumsuz bir rol atfetmeleri ve Alevilerin Türkiye'yi Suriyelileştirmeye çalıştıklarını (Suriye'deki Alevi azınlığın askerî diktatörlüğüne atıfla) imâ etmeleri bir kısım Sünniler ve Aleviler arasında gerginliğin yüksek olduğunun bir göstergesidir.⁷⁰

CUMHURİYET'İN KURULUŞU VE TEK-PARTİLİ DÖNEMDE KÜRT SİYASETİ, 1923-1946

Dinî aidiyet temelinde saflaşmaların yaşandığı Milli Mücadelede, Kürt aşiretlerin çoğu, İslâm milletinin bir parçası olarak, Ankara hükümetinin yanında, İngiliz, Fransız ve Ermeni kuvvetlerinin karşısında yer almışlardır. Milli Mücadele ve Tek Parti döneminde Kürt siyaseti hakkında, son yıllarda pek çok yayın yapılmıştır. Bu yayınların birçoğunun temel iddiası, Mustafa Kemal'in Milli Mücadele döneminde Kürtlere özerklik ve/veya federalizm vaat ettiği fakat savaş sonrasında bu vaadinden vazgeçtiğidir.⁷¹ Gerçi Milli Mücadele döneminde Urfa'da Fransızlarla işbirliği yapan Milli Aşireti ayaklanması yaşanmıştır fakat bu ayaklanma, eğer Koçgiri ayaklanması ve Çerkez isyanları göz önünde bulundurulursa, Kürtlerin Müslüman kitle içinde Milli Mücadeleye karşı bir kategori olarak tanımlanmasına sebebiyet verecek büyüklükte olmamıştır.⁷² Ne var ki, 1925 tarihli Şeyh Sait isyanıyla başlayan, 1927-1930 Ağrı isyanıyla devam eden ve 1937-1938 Dersim isyanıyla sona eren Kürt isyanları silsilesi, devletin Kürt ayrılıkçılığına karşı çok canlı bir tehdit algısı geliştirmesine sebep oldu.

Tek Parti döneminde Fırat'ın doğusuna geçmek yasaktı ve bu bölge 'memnu mıntıka' olarak biliniyordu.⁷³ Doğu illerini temsil eden milletvekillerinden bazıları temsil ettikleri illerde ikamet dahi etmemiş kişilerdi.⁷⁴ Tek Parti olan CHP Doğu'daki pek çok ilde teşkilâtını kapatmıştı. Kürtçülük ve ayrılıkçılık yayılır ve/veya bu bölge Türkiye'den ayrılabilir endişesiyle sosyal ve ekonomik yatırımlar dahi yapılmıyordu. Eski Başba-

⁷⁰ Ahmet Taşgetiren ve Ali Bulaç'ın ilgili yazılarını özetle aktaran Murat Küçük, "Mezhepten Millete: Aleviler ve Türk Milliyetçiliği", ed. Tanıl Bora, *Milliyetçilik*, İstanbul, İletişim, 2002, s. 907 ve s. 910, dipnot 12.

⁷¹ Bu doğrultuda çok zengin bir kaynak eser, Naci Kutlay, *21. Yüzyıla Giren Kürtler*, İstanbul, Peri Yayınları, 2002, özellikle s. 80-82 ve s. 85-93.

⁷² Toktamış Ateş de bu konuda o zamanki algıyı aktarırken, Çerkez ayrılıkçı hareketinin Müslümanlar arasındaki diğer ayrılıkçı hareket ve isyanlardan (Kürt, Alevi gibi) daha öne çıktığını belirtiyor. Toktamış Ateş, "Etnik Tahrikler", *Bugün*, 30 Haziran 2007.

⁷³ Tarık Ziya Ekinci'yle görüşme, İstanbul, 19.11.2007.

⁷⁴ Naci Kutlay'la görüşme, Ankara, 22.11.2007.

kan ve Van Milletvekili Ferit Melen'e göre bu dönemde "devletin gayriresmî politikası Kürtler zenginleşmesinler, okumasınlar şeklindeydi."⁷⁵

ÇOK-PARTİLİ DÖNEMDE KÜRT TALEPLERİ, 1947-1980:

DP, HP, YTP, TİP VE CHP

Çok-partili rejime geçilmesiyle beraber, Kürtlerden DP'ye büyük bir yönelim oldu. Herhangi bir somut etnik-kültürel talebin karşılanmasından çok, bu ilgi Tek Parti baskısının kalkmış olmasına, bölgeyle bağı olan insanların milletvekili gösterilmesini, kemikleşmiş CHP kadrolarının tasfiyesine yönelik bir umudun işaretiydi. DP'nin iktidara gelmesinin Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı Doğu illerini ilgilendiren somut sonuçları da oldu. Bunların belki de en sembolik olanı, DP'nin daha muhalefette bulunduğu yıllarda ısrarla konuyu Meclis gündemine taşıması sonucu, Türk-İran sınırında 32 kişiyi haksız yere öldürtmekle suçlanan eski 3. Ordu Komutanı Orgeneral Mustafa Muğlalı hakkında soruşturma açılmasıydı. Önce idama, sonra da 20 yıl hapse mahkûm olan Muğlalı hapiste öldü.⁷⁶ Bu olay DP'nin TBMM'de varlığı sonucu gerçekleşen ve Kürtlerin Türkiye'nin eşit haklara sahip vatandaşları olduğuna işaret eden son derece olumlu bir gelişme olarak algılandı. Mustafa Remzi Bucak, Mustafa Ekinçi ve Yusuf Azizoglu gibi Kürt kimliği çok öne çıkan milletvekilleri DP'den seçildi.

DP'nin 1946'dan 1960'a serüveni, bu partinin, özgürlükçü ve çok sesli bir çıkış noktasından istikrarlı bir şekilde otoriter bir zihniyete kayışına şahitlik etmiştir. En başta, *Görüşler Dergisi*'yle sosyalist muhalefeti şemsiyesi altına almaya yeltenen, sosyalist, liberal, dindar, Alevi, Kürt ve diğer muhalif unsurları olabildiğince kavrayıcı vaatlerle yola çıkan parti, tarihî zaferler kazandığı 1950 ve bilhassa 1954 seçiminden sonra, Alevilerin olduğu gibi Kürtlerin de desteğini kaybetmeye başladı. Bu otoriter dönüşümün en somut siyasal sonucu, meşhur 'ispat hakkı' tartışması sonucu 1955'te liberal fikirli DP milletvekillerinin istifası ederek Hürriyet Partisi'ni kurması oldu. Ekrem Alican ve Turan Güneş gibi gelecekte sağ ve sol siyasetin özgürlükçü kanatlarına fikrî ve siyasî önderlik edecek kilit isimleri şemsiyesi altında toplayan HP, esasen DP'ye 1946'da özgürlükçü ruhunu veren düşünceleri savunuyordu. HP'nin kopuşuyla birlikte DP de bir anlamda başlangıçtaki özgürlükçü ve muhalif ruhunu kısmen kaybetmiştir denilebilir.

⁷⁵ Mehmet Ali Birand, *Apo ve PKK*, 4. baskı, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1992, s. 62, aktaran Tarık Ziya Ekinçi (görüşme), İstanbul, 19 Kasım 2007.

⁷⁶ Avni Özgürel, "33 Kurşun ve Muğlalı Paşa", *Radikal*, 16 Mayıs 2004.

HP'nin etnik muhalefet için önemi, şimdiye kadar bu konu hakkında ciddi bir araştırma yapılmadığı halde, kanımca çok büyüktür. Önce DP'de siyasete başlayan Diyarbakır Belediye Başkanı Zülküf Bilgin'in daha sonra HP'ye geçerek bu partiden belediye başkanı seçilmiş olması bile HP'nin etnik muhalefet için üstlendiği rolü aydınlatmak açısından yeterince önemli bir işarettir. HP milletvekillerinden Ekrem Alican, 1960 sonrasında Yusuf Azizoğlu'yla beraber kurduğu YTP ile Kürt oylarının çok büyük kısmını toplamış ve Güneydoğu Anadolu'da pek çok yerde rakipsiz lider olmuş, hattâ YTP Kürt partisi olarak anılır olmuştur. Yine HP milletvekillerinden Turan Güneş 1970'lerde CHP'nin Ecevit liderliğindeki özgürlükçü demokrat açılımının mimarlarından biridir ki, bu açılım CHP'yi Alevi ve Kürt oylarının adresi yaptığı gibi Türkiye'nin de en büyük partisi haline getirmiştir fakat 1955-1957 döneminde HP umduğu başarıyı yakalayamadı. 1957'de sadece Burdur'da seçimleri kazanmasını müteakip mallarını CHP'ye devrederek kendini feshetti. Bu seçimlerde HP'nin sayıca en çok oyu (22.466) Diyarbakır'da almış olması bu parti hakkında yukarıda belirtilenleri doğrulayıcı nitelikte ve dikkat çekici bir veridir.

DP döneminin sonuna doğru 17 Aralık 1959'da gerçekleşen 49'lar tevkifatı devletin Kürt ayrılıkçılığı potansiyelinden rahatsız olduğunun en belirgin göstergesi olduğu gibi DP'nin de Kürtlere karşı değişen tavrına delil sayılabilir. İstanbul'daki Dicle Talebe Yurdu 1950'lerde Kürt öğrencilerin sosyalleştiği ortamların başında geliyordu.⁷⁷ Bu tevkifattan altı ay kadar sonra da DP hükümeti 27 Mayıs 1960 Darbesi'yle devrildi.

DP gibi çeşitli muhalif gruplara şemsiye görevi yapan bir partinin kapatılması ve liderlerinin siyaset yasaklı duruma düşmelerinin etnik Kürt muhaliflerinin diğerlerinden kısmen ayrışmasına sebep olduğu söylenebilir. Bir kısmı HP deneyimine katılmış, DP geleneğinden gelen siyasetçiler Ekrem Alican'ın liderliğinde YTP'yi kurdular. YTP, 1961'de Türkiye genelinde % 13.7 oy alırken, en yüksek oy aldığı 15 il şöyleydi:

⁷⁷ Tarık Ziya Ekinci'yle görüşme, İstanbul, 19.11.2007; Naci Kutlay'la görüşme, Ankara, 22.11.2007.

<i>Seçim Çevresi</i>	<i>YTP'nin oyu</i>	<i>YTP'nin Oy Oranı</i>
Türkiye Geneli	1.391.934	% 13.7
Bingöl	22.442	% 54.61
Siirt	35.879	% 50.97
Tekirdağ	53.675	% 49.32
Adıyaman	82.710	% 48.87
Bitlis	37.261	% 46.87
Erzurum	85.468	% 45.27
Erzincan	36.033	% 44.27
Sivas	101.245	% 43.99
Muş	23.162	% 43.91
Diyarbakır	52.012	% 42.75
Tokat	66.901	% 40.21
Giresun	53.996	% 39.02
Van	24.428	% 38.03
Kırklareli	35.240	% 36.75
Tunceli	15.587	% 35.42

Yukarıdaki tablodan da görüldüğü üzere YTP, Türkiye tarihinin, 1990 sonrasında ortaya çıkan HEP-DEP-HADEP-DEHAP-DTP çizgisi dışarıda tutulacak olursa, en Güneydoğu Anadolu ağırlıklı partiydi ve bu bölgede aldığı oylar oransal olarak HEP-DEP-HADEP-DEHAP-DTP çizgisinin de üstündeydi. Bu özelliği o zamanlar da bilindiği için gayriresmî olarak 'Kürt partisi' olarak da anıldığı gözleniyor.⁷⁸ Oysa Tekirdağ'da % 49, Giresun'da % 39, Gümüşhane'de % 35 oy alan bir partinin sadece bir Kürt partisi olamayacağı açıktır.

Liderliğini Ekrem Alican'ın üstlendiği Partide, Güneydoğu ağırlığı nedeniyle doğal liderlik Diyarbakır Milletvekili ve Sağlık Bakanı Dr. Yusuf Azizoğlu'ndaydı. Azizoğlu, Sağlık Bakanlığı döneminde Güneydoğu Anadolu'ya çok büyük hizmetler götürdü. YTP feodal Kürt liderlerinin geleneksel bir siyasal alışveriş çerçevesinde ulusal siyasetle entegre olma çabasının göstergesidir. DP döneminde başlayan tarımda kapitalistleşme, YTP'nin kapitalizme hevesli Kürt seçkinlerini de Türkiye siyasetiyle merkez sağ üzerinden bütünleşmeye teşvik etmişti.⁷⁹ 1963 yılına gelindiğinde etnik Kürt boyutu olan en son silahlı isyanın (Dersim 1938) üzerinden çeyrek yüzyıl geçmiş, zengin ve eğitimli Kürt kökenli seçkinler

⁷⁸ Tarık Ziya Ekinci'yle görüşme, İstanbul, 19.11.2007.

⁷⁹ Tarık Ziya Ekinci'yle görüşme, İstanbul, 19.11.2007.

ortaya çıkmıştı. YTP siyasal ayrılıkçılık veya radikal sol düşünceleri olmayan, Türkiye'nin siyasal, ekonomik ve kültürel sistemine entegre olmaya hevesli Kürt seçkinlerini içinde barındırıyordu fakat koalisyon ortağı CHP'nin İçişleri Bakanı Hıfzı Oğuz Bekata'nın Yusuf Azizoğlu'na Kürtçülük ithamında bulunarak yüklenmesi ve sonrasında TBMM'deki tartışmalar,⁸⁰ özgürlüklerin görece geniş olduğu 1960'larda dahi CHP tarafından temsil edilen merkezî bürokrasi ve burjuvazinin yükselen Kürt feodalleri ve seçkinleriyle böylesi bir eklemlenmeye razı olmadıklarını gösteriyor. Kürt sözcüğünün serbestçe ve sıkça kullanıldığı bu meşhur atışmadan sonra bazı Kürt milletvekilleri⁸¹ Azizoğlu'nun tavrına (ben Türk'üm demesine) tepki göstererek istifa ettiler.⁸² Görece özgür bir çokpartili ortamda ve ekonomik büyüme koşullarında YTP üzerinden Kürt seçkinlerinin Türkiye siyasetine uzun vadeli entegrasyonu ve bu seçkinler üzerinden bazı kültürel hakların tanınmasıyla "Kürt Sorunu" olarak bilinen konular belki de uzun vadeli bir çözüme kavuşturulabilirdi fakat bu şans kaçırıldı ve 1965 ve 1969 seçimlerinde Ağrı, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Hakkari gibi illerde % 55'lere (Hakkari) varan oy aldığı halde, YTP diğer illerde ve bölgelerdeki tabanını kaybettiği için Türkiye genelinde önce % 3.72'ye sonra da % 2.18'ye geriledi ve silikleşerek önemini kaybetti.

YTP'de ifadesini bulan, benim "makul sağ Kürt muhalefeti" olarak adlandırdığım yapı marjinalize olunca, Kürt talepleri gitgide sol parti ve akımlar tarafından dile getirilir oldu. Bu doğrultuda bir başka gelişme, Türkiye KDP'sini kuran Faik Bucak'ın şüpheli bir şekilde çocuklarının

---

⁸⁰ Yusuf Azizoğlu'nun Hıfzı Oğuz Bekata'nın ithamlarını özetleyerek yaptığı ve Doğu'daki halk ile beraber kendisinin de Türk olduğunu ifade ettiği cevabi konuşması için, *TBMM Tutanak Dergisi*, 1. Dönem, Cilt 22, 149.Birleşim, 8.10.1963, s. 207-215. Samsun Milletvekili Kamram Evliyaoğlu'nun Bekata'nın YTP ve Azizoğlu'nu rencide edici konuşmasına cevaben yaptığı konuşma, 147. Birleşim, 2.10.1963, s. 136-137; Ağrı Milletvekili Rıza Polat'ın Bekata'yı eski Ağrı milletvekili Halis Öztürk'e karşı tavrı nedeniyle eleştirisi, 148. Birleşim, 3.10.1963, s. 168-9; Bekata'nın Recai İskenderoğlu (Diyarbakır), Esat Kemal Aybar (Mardin) ve Sıddık Aydar'ın (Bingöl) müdahaleleriyle kesilen cevabi konuşması, s. 169-171. Hıfzı Oğuz Bekata ve YTP'nin çoğu Kürt kökenli milletvekillerinin aynı doğrultuda pek çok tartışması olmuştur.

⁸¹ Urfa Milletvekili Kemal Badıllı ve Siirt Senatörü Abdüllatif Aykut YTP'den istifa etti. Kemal Badıllı (1923-1975) Türkiye'de ilk Kürt dilbilgisi kitabını yayımlamıştır. Bu bile 1960'ların Türkiye'sinde etnik konularda görece serbest bir yayın ve düşünce ortamı olduğunu, 12 Mart ve bilhassa 12 Eylül Darbesi sonrasındaki bazı tabu ve yasakların o dönemde olmadığını gösterir. Adı geçen <http://www.badilliasireti.com/?p=66>

⁸² Hıfzı Oğuz Bekata'nın bu atışmadan sonra İçişleri Bakanlığı'nı kaybetmesi, CHP yönetiminin Bekata'nın görüşlerine taraftar olmadığı şeklinde de yorumlanabilir.

önünde vurularak öldürülmesi oldu.⁸³ 1965 seçimlerinde TİP ülke genelinde % 2.97 ve iller bazında en çok Tarık Ziya Ekinci'nin milletvekili adayı olduğu Diyarbakır'da % 8 oy almıştı. TİP'in oy tabanı da çift odaklıydı: TİP, bir yandan ülke genelindeki oyların neredeyse beşte birini aldığı İstanbul (% 7.93) ve yine ortalamanın üzerinde oy aldığı Ankara (% 4.3) ve İzmir (% 3.9), diğer yanda etnik Alevi ve Kürt seçmene hitap eden söylemiyle Diyarbakır (% 8), Kars (% 6), Tunceli (% 5.8) Ağrı (% 4.9), Amasya (% 5.7), Yozgat (% 5.3), Hatay (% 4.6) ve Tokat (% 4) illerinde Türkiye ortalamasının üstünde oy aldı.

TİP Kürt kökenli vatandaşların etnik kökenlerinden dolayı ayrımcılığa uğradığını ulusal düzeyde parti propagandasında dile getiren ilk yasal partiydi. DP, HP, YTP gibi sağ partilerde siyaset yapan Kürt kökenli feodal ve yerel seçkinlerin aksine Kürtleri bir etnik grup olarak algılıyor ve dolayısıyla tüm Kürtlere hitap eden ve Kürtlere 'halk' tanımını atfediyordu. Bu söylem, Marksist-Leninizm'in Stalin tarafından teorik ve pratik çerçevesi çizilen milliyetler sorununa çözüm yaklaşımıdır. Pratikte Sovyetler Birliği, Yugoslavya, Çekoslovakya ve Çin Halk Cumhuriyeti gibi etnik federal devlet yapıları ortaya çıkaran bu sosyalist teorik model, Türkiye'de uygulandığı takdirde elbette üniter devlet yapısına taban tabana zıt bir değişim gerektirirdi ve bunun savunulması da şüphesiz o zamanki yasalara göre de suç sayılırdı. Fakat TİP hiçbir zaman Marksist-Leninizm'in milliyetler siyasetinin Türkiye'de tatbikini savunmadı ve hattâ bundan daha ılımlı taleplerden bile kaçındı.⁸⁴ Bununla beraber TBMM'ye Kürtleri bilhassa ilgilendiren bazı konuları, örneğin Güneydoğu Anadolu'daki komando harekâtlarını ve bunların anayasada güvence altına alınan insan haklarına uygunluğunu gündeme getirdi. TİP'in bu ihtiyatlı tavrına karşın 1970'teki 4. Büyük Kongre'de "Türkiye'nin doğusunda Kürt halkı yaşamaktadır" şeklinde karar alınmasından yola çıkan savcılar "Kürt halkı" kavramının Marksist-Leninist milliyetler politikasının uygu-

⁸³ HAK-PAR Genel Başkanı Sertaç Bucak'la görüşme, Ankara, 29 Kasım 2007. Sertaç Bucak'ın aktardığına göre babası (Faik Bucak) vurulduğu anda değil, kaldırıldığı hastanede, resmî makamlardan âcil tıbbî yardım istendiği halde, gerekli müdahale ve tedavinin yapılmaması neticesinde hayatını kaybetti.

⁸⁴ Genel olarak Türkiye'de sosyalist hareketin, etnik kategorilere ilişkin Sovyetler Birliği modelini savunup savunmadığı belli değildir. Bu konuda kesin bir yargıya götürecek bir yayına rastlamadığım gibi, bu dönemdeki sol hareketi iyi tanıyanlardan da kesin bir cevap alamadım. Tarık Ziya Ekinci, Naci Kutlay ve Baskın Oran, Türk sosyalistlerinin Sovyet tarzı bir etnik federalizme itibar etmediklerini ve hattâ bu konuları bu şekilde tartışmadıklarını belirtirken, Murat Belge Türk sosyalistlerinin etnik konulardaki çözüm önerisinin SSCB modeline benzeyip benzemediği sorusunu, 'herhalde öyle bir şeydi' diye cevaplıyor (Bakınız önceki dipnotlarda adı geçen kişilerle görüşmeler). Kısacası, bu konuda bir yargıya varmak şimdilik imkânsız görünüyor.

lanmasını savunmak olduğu suçlamasıyla TİP'e kapatma davası açtılar ve parti kapatıldı. Kongrede bu kararın alınması, TİP'in eriyen oy tabanının 1969 seçimlerinde Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı illere kaymasının sonucu olabilir. Bu seçimlerde açık farkla en çok oy alınan il, Kemal Burkay'ın aday olduğu Tunceli'ydi (% 16.8). Tunceli'yi Adıyaman (% 8.5) ve Kars⁸⁵ (% 8.3) izliyordu.

TİP'in kapatılması 12 Mart 1971 Muhtırası sürecinin bir parçasıdır. 12 Mart, 12 Eylül'de çok daha hızlanarak yasadışına ve terörizme kayışı getiren parçalanma silsilesini ve radikalleşme sürecini tetikledi. Kürt kökenli solcuların bir kısmı Özgürlük Yol ve DDKD gibi örgütlere bölünerek hem birbirlerinden hem de Türkiye solunun genelinden büyük ölçüde koptular. 1971-1980 arasındaki dönem yasadışına ve şiddete kayma yolunda bir kuluçka evresi olarak değerlendirilebilir.

Etnik ve kültürel hak taleplerinde bulunan ve yasadışı örgütlere kaymamış fakat Kürt kimliğinin tanınması yolunda beklentileri olan bazı seçkinler, 1970'lerde CHP'ye 1980'lerde de SHP'ye destek verdiler. Bunlara örnek olarak "Türkiye'de Kürtler vardır ve ben bir Kürt'üm" diyen ve Ecevit hükümetinde Bayındırlık Bakanlığı yapmış olan Şerafettin Elçi gibi siyasetçiler sayılabilir.

Burada ilginç olan, 1970'lerde etnik Kürtlerden çok, Alevilerin radikal sol ve şiddet eylemleriyle özdeşleştirilmeleridir. 12 Eylül 1980 Darbesi bu durumu tersyüz edecek, Alevilerin radikal sol ve şiddetle ilişkisi kesilerek bu ilişki, hem de şimdiye kadar hiç görülmeyen bir niteliksel ve niceliksel boyutta, etnik Kürt ayrılıkçı hareketinde ortaya çıkacaktır. PKK terörizminin belirleyici olduğu 1980'lerde ve 1990'larda, Kürt kültürel hakları konusunda büyük bir adımın atıl(a)mamış olması bu bağlamda öğreticidir. Aleviler ise 1980'ler ve sonrasında, önceki dönemlere göre tanınma ve hak taleplerinde kısıtlı da olsa ilerleme sağladılar. Bu durumda, silahlı şiddetin ve terörizmin değil, yasal siyasetin ve hak arayışının daha başarılı sonuç verdiğinin kanıtı olarak görülebilir.

ETNİK KÜRT MUHALEFETİ, 1980-2002: ETNİK MİLLİYETÇİLİK VE "MİLLİ GÖRÜŞ" ARASINDA

Etnik Kürt muhalefetinin 12 Eylül sonrası çeyrek yüzyıllık dönemi hakkında yazılmış pek çok eserden yararlanarak, mevcut çalışma çerçevesinde, yalnızca birkaç genel tespitte bulunulabilir. Birincisi, etnik Kürt talepleri 1980 sonrasında biri Marksist-Leninist diğeri de İslâmcı olmak üzere

⁸⁵ TİP'in Kars milletvekili adayı Naci Kutlay, küçük bir oy farkıyla milletvekili seçilemediğini bu seçimlere hile karıştığını fakat seçim sonuçlarına itiraz ederek sonucu değiştirmesinin de fiilen imkânsız olduğunu iddia ediyor. Naci Kutlay'la görüşme.

iki ana damarda temsil edildi. Bunlardan ilki, önce SHP içinde yer alan, daha sonra HEP, DEP, HADEP, DEHAP ve DTP çizgisinde örgütlenenler, diğeri ise 1980 öncesinde Milli Selamet Partisi'nin (MSP) bölgede genişletmeye başladığı tabanına yaslanarak genişleyen Refah Partisi (RP) ve Fazilet Partisi (FP) idi. MSP daha 1973 seçimlerinde güçlü bir çıkışla Diyarbakır'da % 18.54 oy alarak, CHP (% 30.45) ve AP'nin (% 20.73) ardından 3. sıraya oturmuş, 1977 seçimlerinde bu oy oranını ve üçüncülüğünü pekiştirmişti. 1973, 1977 ve 1983 seçimlerinde CHP ve onun ardılı Halkçı Parti (HP) Diyarbakır'da birinci parti konumunu devam ettirdi fakat daha 1987 seçiminde RP, o seçimde iki seçim bölgesine ayrılan Diyarbakır'da, 2. bölgede % 28 oyla açık ara birinci olurken, 1. bölgede de yüzde bir farkla ANAP'ın ardından üçüncü oldu. Fakat etnik Kürt milliyetçiliğinin HEP ile siyasal bir vücut bulması ve HEP'in SHP ile seçim ittifakı çerçevesinde girdiği 1991 seçimlerinde SHP 2. bölgede % 70 gibi rekor bir oy alırken, 1. bölgede de % 38 oyla açık ara birinciliğini perçinledi. RP ise 1. bölgede % 13, geçen seçimde lider olduğu 2. bölgedeyse % 10 oy aldı. 1973'ten beri şehirde tabanını genişleten Milli Görüş hareketinin 1991'de uğradığı bu tarihî hezimetin arkasındaki sebeplerden belki de en önemlisi aşırı milliyetçi-Türkçü MÇP ile kurduğu seçim ittifakının Diyarbakır'da ve bölge genelinde hoş karşılanmamasıydı.⁸⁶

Bir yandan SHP içindeki Kürtçü milletvekillerinin ayrı bir parti (HADEP) çatısı altında örgütlenmeleri, diğer yandan DSP'nin ve Deniz Baykal liderliğinde yeniden kurulan CHP'nin 1970'lerin CHP'sine göre daha milliyetçi söylemleriyle bölge siyasetinden silinmeleri, Kürtlerin yoğun yaşadığı illerde siyasal arenayı Türkiye'nin diğer bölgelerinde varlık gösteremeyen ama bölgede çok güçlü bir DEHAP ve halen 1991 seçimlerinde aldığı ağır darbenin hasarından kurtulamamış ve 1987 seviyesini dahi tutturamamış fakat ulusal düzeyde güçlü ve bölgesel düzeyde de HADEP'ten sonra ciddi bir tabanı olan ikinci parti olan RP'ye bıraktı. Öte yandan Batı bölgelerinde de Kürtler için etnik ve kültürel haklar talep eden ve Türkiye sosyalist ve liberal hareketleriyle birlikte hareket eden, ÖDP ve YDH gibi kişi ve gruplar olduğu halde, bu partiler Doğu bölgelerinde ciddi bir toplumsal taban bulamadı. Siyasal İslâmcılığın ise, Kürtler arasında çok eski bir tarihi ve geniş toplumsal desteği olduğu gibi, Türkiye'de siyasal İslâmcılığın ruhani, entelektüel ve siyasal kadroları arasında da pek çok Kürt yer aldı.⁸⁷

⁸⁶ Mehmet Bekaroğlu'yla görüşme, 24.12.2007, Ankara.

⁸⁷ Naci Kutlay, *Türk Siyasal İslâmcılığında Kürt Damarları*, Ankara, Beybun, 2005.

1995-2002 döneminde ANAP ve DYP'nin aşiretlere ve yerel seçkinlere dayanarak hatırı sayılır bir desteği muhafaza ettikleri görülüyor. FP, 1999 seçiminde dahi Diyarbakır'da RP'nin 1987'deki oy oranının çok altında kalmış, 2002'de Türkiye çapında görülmemiş bir zafer kazanan AKP Diyarbakır'da ancak % 16 oy alabilmiş (DEHAP % 56), yani 1987'deki RP seviyesini yakalayamamıştı. Fakat 2002 seçimleri ortaya çıkmakta olan yeni siyasal coğrafyanın ilk işaretlerini veriyordu. Bu konuda Van'daki seçim sonuçları öğreticidir. Bu ilde DEHAP % 40, AKP'ye % 25 oy almış, diğer partiler % 7'nin altında kalmıştı. 2007 yılına gelindiğinde DTP'nin DEHAP'ın oylarını % 20 kadar bir kayıpla muhafaza ettiğini, AKP'nin ise DEHAP dışındaki tüm oyları kendi bünyesinde topladığı bir siyasal yapı bölge geneline hâkim oldu. 1987'de RP'nin yakaladığı başarıdan 20 yıl sonra AKP, İslâmcı sağ siyaseti bölgede istikrarlı yükselen bir akım haline getirmeyi başardı. Bu yükseliş kısmen ekonomideki büyümeye bağlı olsa da, İslâmcı siyasal hareketin Müslümanlar arasındaki etnik farklılıkları İslâm milleti/ümmeti ortak paydasında değerlendirmesi, Türkiye çapında örgütlenmiş diğer partilerinse etnik çeşitliliğe dair ciddi bir toplumsal projelerinin olmayışı da bu yükselişte rol oynamıştır.

TARİHÎ REFORMLAR: AZINLIK DİLLERİNDE YAYIN (2004) VE "ALEVİLİK AÇILIMI" (2007)

Avrupa Birliği (AB)'yle entegrasyon çerçevesinde azınlık dillerinde yayına ilişkin düzenlemeler DSP-MHP-ANAP hükümeti döneminde yapılmaya başlanmıştı. Fakat etnik ve kültürel haklar söz konusu olunca, yasal düzenlemenin uygulamaya yansımaması veya çıkarılan yasaların çok garip bürokratik engellemelerle karşılaşması sıkça rastlanan durumlardır.⁸⁸ Bu bağlamda etnik azınlık dillerinde yayının, Arapça, Boşnakça, Çerkezce, Kürtçe ve Zazaca olmak üzere AKP döneminde başlamış olması anlamlı bir gelişmedir. Neden AKP? AB 1980'lerden beri Türkiye'de etnik gruplara dilsel ve kültürel haklar verilmesini talep ettiği halde, devlet televizyonundan azınlık dillerinde yayının 2004 yılında AKP döneminde başlamış olması, kanımca AKP'nin ve içinden geldiği Milli Görüş geleneğinin Türkiye'deki etnik kategorilere İslâm milleti anlayışıyla yaklaşımı göz önüne alınmadan açıklanamaz. Bu İslâmcı bakışın durum tespiti şöyle özetlenebilir: "Biz birdik, bütündük, bir ümmettik, geldi emperyalizm...önce Araplarla Türkleri ayırdı, sonra Arapları ayırdı ve bizi sömü-

⁸⁸ Örnekleri için bakınız, Baskın Oran, *Türkiye'de Azınlıklar*, İstanbul, İletişim, 2004.

rüyor.”⁸⁹ Bunun ötesinde, İslâmcı çözüm önerisi de iki cümlede şöyle özetlenebilir: Yüzyıllardır İslâm milleti olarak barış içinde birarada yaşayan Türkler ve Kürtler, lâik reformlar ortak İslâm bağıını kopardığı için birbirlerine karşı düşmanlık geliştirdiler. Bu tespitten hareketle, tekrar ortak Müslüman kimliği vurgulanırsa düşmanlık biter ve etnik ayrılıklar ortadan kalkar.⁹⁰ Oysa bu basit mantıksal çıkarım, siyasetin en temel boyutlarından birini, zaman boyutunu gözardı etmektedir. Şöyle ki, toplumsal süreçler aynı şekilde geri döndürülemezler.

Ortak Müslüman kimliğinin lâik reformlarla önemini kaybetmesi, 1920’li yıllarda görece dindar Türk ve Kürt kökenli insanların dinsel ortaklıklarına rağmen farklı etnik kimliklerini vurgulamalarına yol açmış olabilir fakat bu başlangıç noktasından 80 yıl sonra, en az dört kuşak lâikleşme sürecinden geçtikten ve Müslüman kimliği etnik kökeni Kürt olan ve olmayan birçok vatandaş için önemini kaybettikten sonra, İslâmiyet’i yeni bir kimlik inşasının temel unsuru olarak vurgulamak, sorunu çöze-mez. Nitekim, 2007 seçim sonuçları, etnik Kürt talepleri açısından, İslâmcı yaklaşımın hem başarısına hem de başarısızlığına işaret etmektedir: Başarısı, Güneydoğu Anadolu’da % 50’nin üzerinde oy almış olmasıdır. Başarısızlığı, lâik bir etnik Kürt kimliğini temsil eden DTP’nin de bazı illerde % 50’ye varan, toplamda 2 milyon yetişkin vatandaşın oyunu almasıdır. Yukarıda teorik bir olasılık olarak işaret ettiğim durum gerçekleşmiş, tarihsel süreç içinde, İslâm-merkezli bir siyasal kimliğe sıcak bakmayan Kürt kökenli halk kitleleri oluşmuştur. AKP, bir yandan AB’nin öngördüğü etnik ve kültürel hakları sağlayarak, bir yandan da İslâmi bir ortak kimliği ön plana çıkararak, Kürt kökenli vatandaşlar arasında geleneksel dindar yapıları ne ölçüde restore edebilecek ve Kürtlerin kültürel taleplerini ve temsilini ne kadar kendi şemsiyesi altında karşılayabilecek, bunu ancak zaman gösterecektir.

Öte yandan, 1990’lardan itibaren, Sivas, Karacaahmet Cem Evi ve Gazi Mahallesi olayları gibi gerginliklere rağmen Alevi grupları üç önemli talebin gerçekleşmesi için devletten ümidi kesmemiş ve her yıl ısrarla bu taleplerini yetkililere iletmişlerdir. Alevilerin yine ezici bir çoğunlukla CHP’ye oy verdikleri 2007 seçimleri sonucunda, iktidara gelen AKP hükümetinin Cem Evlerini ibadethane olarak tanıma, Alevi din görevlilerini devlet memuru olarak istihdam etme ve din dersinin içeriğinde Aleviliğe de yer vermeyi içeren “Alevi Açılımı”, aslında Cemal Gürsel’in 1963’te gerçekleştirmeyi tasarladığı fakat başarılı olamadığı planın 45 yıl

⁸⁹ Mehmet Bekaroğlu’yla görüşme, 24.12.2007, Ankara.

⁹⁰ Necmettin Erbakan’ın ‘biz olmasaydık Türkiye bölünürdü’ beyanati ancak bu düşüncenin bir yansıması olarak değerlendirilebilir (Mehmet Bekaroğlu’yla görüşme).

sonra yeni koşullara ve ihtiyaçlara göre güncellenmiş bir versiyonu sayılabilir. Bu belki de 1950'lerde ve 1960'larda Çelebiler (Ulusoylar) ve Ağuçan Ocağı (Doğanlar) liderlerinin DP, AP ve TBP yoluyla merkez sağ ve devletle kurmak istedikleri ilişki biçiminin, ulusal ve uluslararası koşullar sebebiyle 45 yıl gecikmiş bir tekrarı olarak görülebilir. Bu açılımın, eğer vaat edilenler uygulamaya geçirilebilirse, 1960'lardan beri çok büyük darbeler alarak zayıflayan geleneksel Aleviliği ne ölçüde restore edebileceğini de zaman gösterecek.